

Razprave

Miha Kosi

Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (*Civitas Petouia*, *Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku) (II.del)

UDK 904(497.4 Kranj)“653”

UDC 904(497.4 Kranj)“653”

KOSI Miha, dr., višji znanstveni sodelavec,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU,
SI-1000, Ljubljana, Novi trg 2,
kosi@zrc-sazu.si

KOSI Miha, PhD, Senior Scientific Fellow,
Scientific Research Centre of the Slovene Aca-
demy of Science and Arts, SI-1000, Ljubljana,
Novi trg 2, kosi@zrc-sazu.si

Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine?
(*Civitas Petouia*, *Carnium/Creina* in druga
centralna naselja neagrarnega značaja v
zgodnjem srednjem veku), II. del

Pre-Urban or Early Urban Settlements?
(*Civitas Petouia*, *Carnium/Creina* and Other
Non-Agrarian Central Settlements in the
Early Middle Ages). Part II.

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (141),
št. 1-2, str. 8–44, cit. 133

Zgodovinski časopis (Historical Review),
Ljubljana 64/2010 (141), No. 1-2, pp. 8–44,
133 notes

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De.,
Sn., En.)

Language: Sn. (De., Sn., En.)

Ključne besede: Kranj, zgodnjeurbane nasel-
bine, mesta, zgodnji srednji vek, visoki srednji
vek

Key Words: Kranj, early urban settlements,
towns, Early Middle Ages, High Middle Ages

Kranj je poleg Ptuja najpomembnejša zgodnje-
urbana naselbina na Slovenskem, z večstoletnim
postopnim razvojem v pravo mesto. Ogromno
germansko in staroselsko grobišče 6. stoletja in
odkrita velika cerkev s slovanskim grobiščem
9.–11. stoletja pričajo o pomembni centralni
naselbini. Na domnevno gentilno središče Kar-
niolcev 9. stoletja se je oprla tudi frankovska
oblast. V 11. stoletju o pomenu Kranja pričajo
briksenske tradicijske notice škofa Altwina, tu
je bil najverjetneje sedež mejnega grofa Kranj-
ske. V teku 12. stoletja je prišlo do socialne in
urbanistične preobrazbe starega naselja v mesto
nove dobe (1221 *burgenses*, 1256 *civitas*).

In addition to Ptuj, Kranj (*Carnium/Creina/*
Chreinburg) is the most important early urban
settlement in the area of present day Slovenia,
that had evolved in the course of several centuri-
es into a true medieval town. The vast Germanic
and indigenous burial site dating from the 6th
century and a church with a large Slavic burial
ground from the period between the 9th and the
11th centuries both indicate the importance of
the central settlement. In the 9th century this
presumed center of the Carniolan Slavs also
served as a base for the ruling Franks. *Notitiae*
traditionum of Bishop Altwin of Brixen from
the second half of the 11th century are a good
evidence of the significance of Kranj, which
at that time was probably also the seat of the
margrave of Carniola. During the 12th century,
the old settlement transformed socially and
urbanistically into a contemporary medieval
town also in legal terms (1221 first mention
of *burgenses*, 1256 *civitas*).

Avtorski izvleček

Author's Abstract

Carnium – Chreina – civitas Chreinburch

Poleg Ptuja, gotovo najpomembnejšega naselja celinske Slovenije v obdobju od zgodnjega srednjega veka do 12. stoletja, ki smo ga predstavili v prvem delu razprave,¹ moramo med večjimi naselbinskimi središči z vidno centralno funkcijo na prvem mestu izpostaviti Kranj, poznoantični *Carnium*.² Na pomolu nad sotočjem Save in Kokre, z naselbino že v halštatskem, latenskem in zgodnjem rimskem (avgustejskem) obdobju,³ je bila ob koncu antike izredno važna strateška postojanka nad prehodom čez Savo, ki je zapirala dostop v Zgornjesavsko dolino. Okrog 700 na Lajhu ob južnem robu naselja odkritih (domnevno okrog 1000) grobov Vzhodnih Gotov, Langobardov in staroselcev iz 6. stoletja priča o pomenu pripadajoče naselbine, nekropolo pa uvršča na prvo mesto kot največje odkrito vzhodnoalpsko grobišče tega časa.⁴ Arheološke najdbe znotraj in okrog kasnejše župne cerkve sv. Kancijana sredi naselja ter odkritje bližnje osmerokotne stavbe (morda krstilnice) kažejo na obstoj precej velike, verjetno še poznoantične cerkve.⁵ Tudi ostaline, odkrite ob prehodu čez reko onstran Save (»križišče Iskra«) pričajo o poznoantičnem cerkvenem objektu. Pripadajoči grobišči ob obeh cerkvah vsebujeta grobove staroselskega romaniziranega prebivalstva.⁶

Izredno strateško in prometno lego so za naselitev izkoristili tudi Slovani. Močnejšo slovansko prisotnost v Kranju je zaslediti od začetka 9. stoletja, ko je bila zgrajena na temeljih poznoantične tudi nova zgodnj srednjeveška cerkev (sv. Kancijana in tovarišev). Okrog nje je bilo odkrito ogromno slovansko grobišče 9.–11. stoletja, z okrog 1000 grobovi največje te vrste v Vzhodnih Alpah.⁷ To

¹ Kosi, *Predurbane*, str. 289 sl.

² Poznoantično ime Kranja – *Carnium*, nam prinaša prvi šele anonimni geograf iz Ravenne v svojem delu *Cosmographia*, nastalem okrog leta 700, vendar se razmere, ki jih prikazuje, najverjetneje nanašajo na gotško obdobje v 6. stoletju. Gl. Štih, *Kranjska (Carniola)*, str. 14 sl.

³ Avguštin, *Kranj*, str. 14 sl.; Sagadin, *Zgodnjeantični Kranj*, str. 71 sl.

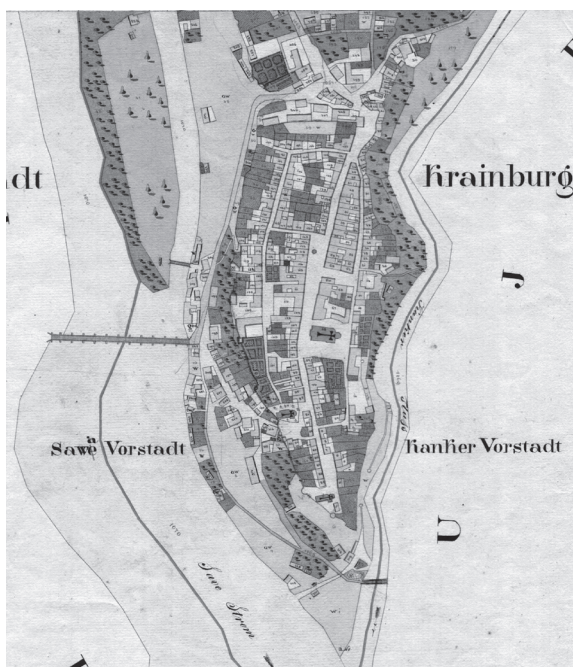
⁴ Ciglenečki, *Kastel Karnij*, str. 356 sl.; Pleterski, *Karnij*, str. 395 sl.; Avguštin, *Kranj*, str. 23 sl.; Žontar, *Zgodovina*, str. 4 sl. O nekropoli Stare, *Kranj*; povzetek izsledkov in nekatere nove ugotovitve pri Knific, *Vojščaki*, str. 23 sl.; o politični sliki tega obdobja Štih, *Ozemlje*, str. 7 sl.; Kos, *Postanek*, str. 239 sl.

⁵ Podrobno Sagadin, *Najstarejša cerkvena stavba*, str. 37 sl.; Pleterski, *Karnij*, str. 396 sl.

⁶ Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 66; Pleterski, *Karnij*, str. 395.

⁷ Pleterski, *Karnij*, str. 397; Valič, *Oris*, str. 159 sl.; isti, *Osnovna izhodišča*, str. 88 sl.; isti, *Staroslovanski Kranj*, str. 417 sl.; Kastelic, *Staroslovanski Kranj*, str. 38 sl.; Avguštin, *Kranj*, str. 29 sl.

najdišče vsekakor opravičuje sklep o pomembni pripadajoči naselbini. Oživitev pomena centralno ležeče in dobro zavarovane lokacije na stiku Save in Kokre bi nedvomno lahko povezovali s plemenom Karniolcev, ki so živeli v zgornjem Posavju, in jih k letu 820, ko jih je frankovska vojska ponovno podredila, omenjajo frankovski državni anali (*Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant*).⁸ Morda je Kranj imel prvotno vlogo regionalnega plemenskega središča z odgovarjajočimi funkcijami.⁹ Na večjo koncentracijo prebivalstva na območju Kranja kaže tudi veliko slovansko pokopališče ob cerkvi sv. Martina na »križišču Iskra« onstran Save, kjer so začeli pokopavati kmalu po letu 800,¹⁰ in številna odkrita manjša slovanska grobišča v bližnji in daljni okolici: Srednje Bitnje, Drulovka (okrog cerkve sv. Mihaela), Gorenja Sava, Britof (okrog cerkve), Suha, Kokrica, Mlaka, Zgornje Duplje, Šmartno pri Cerkljah (okrog cerkve sv. Martina), Komenda (okrog cerkve sv. Petra), Mengeš.¹¹

Slika 1: Staro jedro Kranja na pomolu med rekama Savo (levo) in Kokro (desno). Na glavnem trgu je lepo vidna stara župnijska cerkev sv. Kancijana, okrog katere se je raztezalo veliko zgodnj srednjeveško grobišče iz 9.–11. stoletja z več kot 1000 grobovi (Franciscejski kataster okrog 1825, Arhiv Republike Slovenije, AS 176, mapa L121, karta A5).

⁸ Gradivo II, št. 61; Štih, *Kranjska (Carniola)*, str. 16; isti, *Ozemlje*, str. 36 sl., 56.

⁹ Tako tudi Štih, *Ozemlje*, str. 37. Prim. ugotovitve o dobro arheološko raziskanem regionalnem slovanskem središču iz 9.–10. stoletja Gars–Thunau v Spodnji Avstriji. Gl. Kosi, *Predurbane*, str. 292, op. 124.

¹⁰ Odkopani del z 279 zgodnj srednjeveškimi grobovi – od tega 30 staroselskih – je po oceni predstavljal polovico velikosti grobišča, torej je šlo za precej obsežno nekropolo. Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 13, 66 sl.

¹¹ Gl. zemljevid pri Valič, *Vprašanja*, za str. 112; isti, *Arheološka raziskovanja*, str. XI, XVIII sl.; Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 50, 68–69.

Tudi frankovska oblast 9. stoletja in tedanji razmah oglejske misijonarske dejavnosti med predniki Slovencev sta se nedvomno oprla na centralno naselbino v Kranju. To nakazujeta tipičen oglejski patrocinij sv. Kancijana za centralno prafarno cerkev v Kranju in frankovski kult sv. Martina pri cerkvi na grobišču onkraj Save.¹² Zelo verjetno je Kranj najpozneje v 9. stoletju dobil funkcijo upravnega, cerkvenega in gospodarskega središča Karniole, jedra poznejše Kranjske. Arheološko gradivo tega časa kaže na močno kulturno (trgovsko-obrtno) središče, tesno povezano z ostalim vzhodnoalpsko–panonsko–jadranskim prostorom.¹³ Najbrž je bil Kranj že zgodaj utrjen, saj se je še poznosrednjeveško mestno obzidje v veliki meri navezovalo na utrdbe poznoantičnega Karnija.¹⁴ Neko logično povezavo lahko vidimo tudi med pokrajinskim središčem v Kranju in kastelom na Gradišču nad Bašljem pri Preddvoru, okrog 10 km severno. Tamkajšnje izjemne arheološke najdbe orožja, vojaške in konjeniške opreme iz 9. stoletja dokazujejo pomembno vojaško postojanko, ki je imela verjetno funkcijo nadzora prometnih povezav Kranja prek gorskih prelazov – zlasti Jezerskega – s Koroško.¹⁵

Novo obdobje v razvoju Kranjske in z njo Kranja je nastopilo z razširitvijo in utrditvijo oblasti nemškega cesarstva v tem prostoru po koncu madžarskih pohodov. V dveh darovnicah cesarja Otona II. iz leta 973, s katerima je freisinški škofiji podelil obsežne kraljeve posesti na Kranjskem, jedro bodočega freisinškega loškega gospodstva, Kranjska že nastopa kot formalnopravno organizirana mejna krajina, podrejena oblasti koroškega vojvode (*Carniola ... quod vulgo Creina marcha appellatur*).¹⁶ Sedež v teh listinah imenovanega mejnega grofa Popona in kasneje Waltila bi si težko predstavljali drugje kot v centralno ležečem, še z antičnimi utrdbami zavarovanem naselbinskem središču v Kranju, ki je imelo obenem že uveljavljeno cerkveno funkcijo (cerkev z velikim grobiščem). Tu se je verjetno razvil pravi centralni kraj Gorenjske. V omenjeni freisinški listini iz novembra 973 je kot meja darovane kraljeve posesti navedena tudi *via quae vocatur via Chreinariorum*.¹⁷ Nedvomno je šlo še za staro antično cesto, ki je iz smeri Ljubljane v ravni črti vodila preko Sorškega polja proti Kranju in se je po njem – regionalnem središču – tudi imenovala. Na neko naselbinsko aglomeracijo in identiteto prebivalstva Kranja lahko sklepamo tudi na osnovi formulacije, ki bi jo dobesedno prevedli kot »cesta Kranjčanov«.¹⁸

Iz 11. stoletja so nam kljub izredno skopi ohranjenosti virov na voljo pisni dokumenti, ki posredno nakazujejo in utrjujejo domnevo o pomenu in različnih

¹² Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 10 sl., 24 sl.; isti, *Gradivo*, str. 229 sl.; Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 68 sl.

¹³ Valič, *Staroslovanski Kranj*, str. 421; isti, *Oris*, str. 161. S temi ugotovitvami se ujemajo tudi domneve o regionalnem središču izdelovanja nakita (delavnicah) v Kranju. Gl. Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 48, 50.

¹⁴ Sagadin, *Rezultati*, str. 10 sl.; Pleterski, *Karnij*, str. 395 sl.

¹⁵ Knific, *Gradišče nad Bašljem*, str. 398 sl.

¹⁶ DO II, št. 47, 66; Gradivo II, št. 444, 445. Podrobno o obeh listinah Štih, *Diplomatične*, str. 301 sl.

¹⁷ DO II, št. 66; Gradivo II, št. 445.

¹⁸ Tako tudi Kos, *Starejša naselitev*, str. 51.

funkcijah Kranja. To so tradicijske notice briksenskega škofa Altwina (1049–1097). Pričajo o podelitvah posesti, ki so jih briksenski cerkvi zapuščali številni plemiči, med drugim na Kranjskem in Koroškem. Kar 38 daritev je bilo v obdobju 1050–1090 pred različnimi pričami izvedenih v Kranju – *actum Chreine*.¹⁹ Čeprav se v dokumentih 10. in 11. stoletja s tem imenom kot *marcha (pagus) Chreina* imenuje mejna grofija Kranjska – očitno sta ime marke in njenega sedeža sovpadala, čeprav sta dejansko različnega izvora²⁰ – gre pri briksenskih tradicijah nedvomno za Kranj in ne le za splošno oznako »na Kranjskem«. ²¹ To lahko sklepamo zlasti na osnovi štirih tradicij, ki se nanašajo neposredno na briksensko posest *in loco Chreina*. Edina lokacija s tem imenom, ki pride v poštev, je centralno in (arheološko dokazano) veliko naselitveno središče Gorenjske v Kranju, ki se od začetka 13. stoletja pojavlja z imenom *Creinburc*. V prvi notici iz časa 1065–1077 je škof Altwin podelil visokoplemenitemu Henrikmu – zelo verjetno iz družine Eppensteincev²² – in njegovi ženi vso briksensko posest *in loco Chreina*, vključno s fevdi klerikov in ministerialov (*cum clericorum ministerialiumque beneficiis*) – gl. sliko 2.²³ Šlo je za utrdbo v naselbini in drugo pripadajočo posest, kot je razvidno iz druge listine, s katero sta nekaj let zatem Henrik in žena škofu vrnila *quandam munitionem loco Chreine sitam taleque praedium ...*, kar sta nekoč dobila od škofa v doživljenjski užitek.²⁴ Kasneje jima je Altwin še drugič podelil v uporabo *munitionem quam in loco Chreine possedit ac praedia mancipiaque*²⁵ – utrdbo v Kranju s pripadajočo posestjo in podložniki – kar je od Henrikove vdove dobil nazaj po njegovi smrti med 1075–1090.²⁶ Med letoma 1085 in 1090 je tudi neki svobodni Slovan (*ingenuus*) Vencegoj daroval Briksnu svojo posest *in loco Chreina*.²⁷

¹⁹ TB, št. 126, 133, 137, 138, 139, 145, 146, 166, 175, 211, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 291, 305, 306, 307, 308, 311, 320 321, 322, 323, 324, 334, 348, 352, 353, 359, 379, 380; Gradivo III, št. 159, 162, 164, 165, 166, 168, 209, 214, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 302, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 368, 369, 370, 372, 377, 378. Prim. Albertoni, *Začetki*, str. 49 sl.

²⁰ Prim. Štih, *Kranjska (Carniola)*, str. 14; isti, *Prva omemba*, str. 25.

²¹ Pri navedbi kraja pravnega dejanja gre vedno za *locus*, neko natančno imenovano lokacijo. Ostale briksenske tradicije so bile izpeljane na primer *actum Steine* (Kamen v Podjuni), *actum Brixine* (Briksen). Zato se *actum Chreine* nikakor ne more nanašati le na pokrajinsko oznako Kranjske, ali na Bled, kot je mislil Redlich v TB, op. pri št. 126. Še manj zadovoljiva je rešitev Franca Kosa, ki je to ime enačil s Kranjsko Goro!? Gl. Gradivo III, op. pri št. 159 in 244. Prim. Štih, *Prva omemba*, str. 25 in op. 220; Dopsch, Meyer, *Von Bayern nach Friaul*, str. 352; Giesler, *Der Ostalpenraum*, str. 320.

²² O identiteti Henrika argumentirano Dopsch, Meyer, *Von Bayern nach Friaul*, str. 351 sl.; Štih, *Prva omemba*, str. 28; isti, *Lastniki*, str. 30 sl., 44 sl.

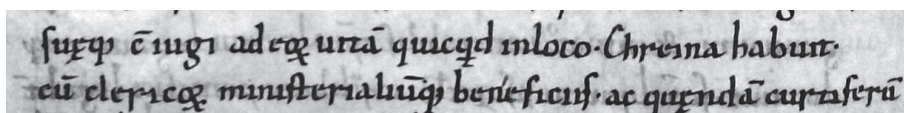
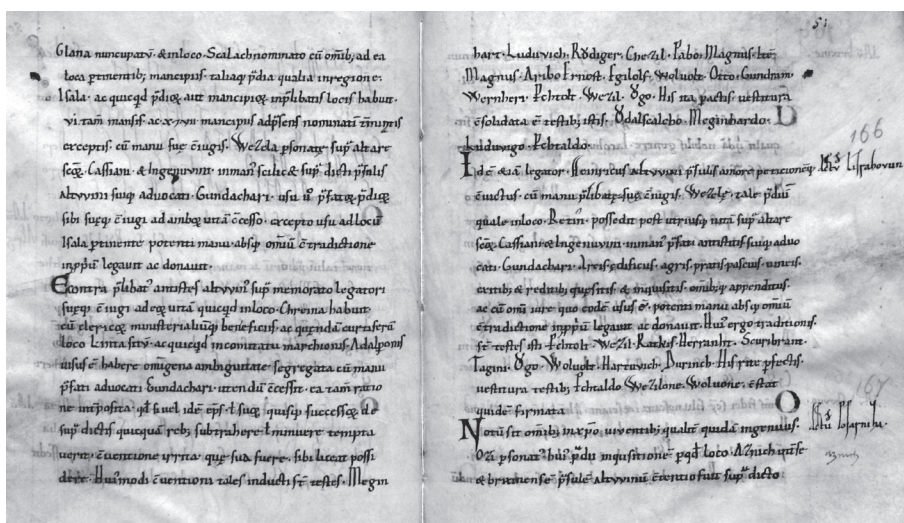
²³ TB, št. 228; Gradivo III, št. 244; Albertoni, *Začetki*, str. 56–57; Štih, *Prva omemba*, str. 25 in op. 284.

²⁴ TB, št. 236; Gradivo III, št. 258.

²⁵ TB, št. 237; Gradivo III, št. 259.

²⁶ TB, št. 282; Gradivo III, št. 299.

²⁷ TB, št. 353; Gradivo III, št. 370.

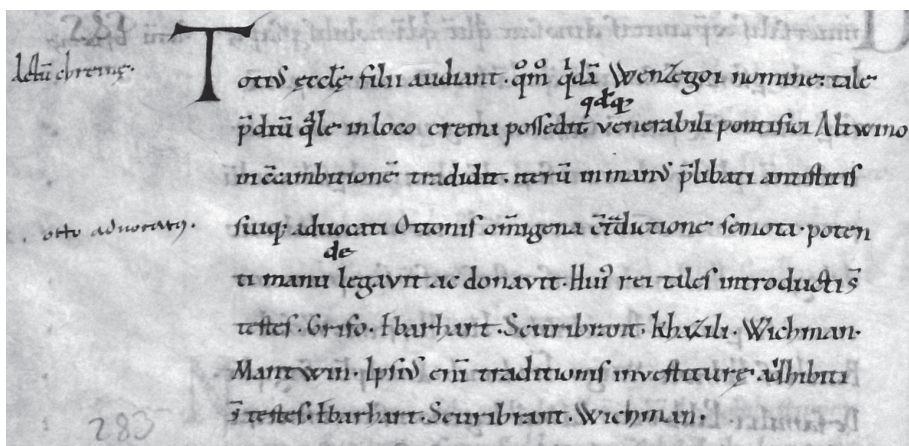

Slika 2: Tradicijski kodeks briksenskega škofa Altwina iz druge polovice 11. stoletja. Prelat okrog 1065/77 podeljuje visokoplemenitemu Henriku (Eppensteinu) in njegovi ženi Wezali v doživljenjski užitek posest v Kranju skupaj s fevdi klerikov in ministerialov, zakonca pa mu prepuščata med drugim svojo posest v Ratnju (Artegna) v Furlaniji. Na spodnji sliki detajl glede posesti v Kranju (Staatsarchiv Bozen, BAB, Hs. 146, fol. 50-51).

Na osnovi teh virov lahko zaključimo, da je imela briksenska škofija v Kranju večjo posest z utrdbo, pod katero so sodili podložniki – morda prebivalci dela naselja – in fevdi v naselbini, ki so jih posedovali kleriki in ministeriali. Med pričami tradicij, izpeljanih v Kranju, lahko poleg imen, ki nedvomno predstavljajo potujoče briksenske uradnike in se pojavljajo v škofijskih središčih od Briksna do Kranja, najdemo tudi imena, ki se pojavljajo izključno (Ezeman 13-krat) ali pretežno v Kranju (Orendil 11-krat, plemeniti Gundram 10-krat, svobodni Mazili 6-krat, Preslav 6-krat, bivši servus Sinzo 4-krat, Adalwart 3-krat, svobodni Adalfrit 3-krat – imel je sinova Ivana in Preslava, plemenita Ivan 3-krat in Nebkor 3-krat). Kot je razvidno, so nekateri označeni kot svobodni (*liber*, *libertus*, *ingenuus*), drugi kot plemeniti (*nobilis* oz. *ingenuus*) ali kot ministeriali (*ministeriales*; *de familia*). Verjetno je vsaj v nekaterih primerih šlo za pomembnejše prebivalce Kranja, da so jih pogosto pritegnili za priče daritev. Tudi nekaj briksenskih ministerialov je bilo najtesneje vezanih na Kranj, kjer se Mantwin kot priča pojavlja kar 12-krat, Altger 8-krat in Albger 5-krat. Posebej zanimivo je, da sta bila Mantwin in Albger ministeriali, ki ju je Briksnu daroval zgoraj omenjeni plemeniti Henrik,²⁸ več desetletij posestnik kranjske utrdbe in dela naselbine, in oba se nato v tradicijskih

²⁸ TB, št. 240b; prim. Kos, *Naselitev Gorenjske*, str. 14.

noticah kot priči pojavljata izključno v Kranju. Očitno sta bila prebivalca naselbine in morda lahko v njiju prepoznamo ministeriale, ki so bili v Altwinovi daritvi omenjeni kot posestniki v Kranju.²⁹ Kot kranjske prebivalce lahko domnevamo tudi tiste osebe, ki v tradicijah nastopajo le po enkrat ali dvakrat izključno v Kranju – plemeniti *Winrih, Motger, Beruvar* in Slovani: *Zebebor, Radoh, Janiz, Zloslav, Juvan, Nenadej, Welechne, Semiko, Wekewoj*. Očitno gre za prebivalce, ki so bili kot priložnostne priče v domačem okolju pritegnjeni k pravnemu dejanju.³⁰ Da so tudi tisti, ki so imeli izkazana zemljišča drugod po Gorenjskem, lahko imeli eno od bivališč v Kranju, kaže svobodni (plemeniti) Slovan Vencegoj, posestnik v Zgoši in Želečah pri Bledu, ki je imel še do konca 11. stoletja zemljišče v Kranju in enkrat tu nastopa tudi kot priča (gl. sliko 3). Omenimo naj še tradicijo, s katero je Slovan Domoslav škofu Altwinu prepustil *curtiferum unum* z dvema zgradbama ter nekaj obdelovalne zemlje, brez natančnejše navedbe lokacije.³¹ Glede na to, da sta bili daritev in investitura v posest izvedeni v Kranju v pričo tipičnih kranjskih prič, kot smo jih spoznali zgoraj (Ezeman, Mantwin, Altger, Sinzo), moramo dopustiti možnost, da je šlo za parcelo oz. zgradbi v sami kranjski naselbini. Omemba klerikov kot koristnikov zemljiške posesti v Kranju kaže morda celo na neko organizirano cerkveno kongregacijo, ki bi jo lahko povezovali z briksenskim upravnim središčem v Kranju, in ne zgolj običajni personal župnije, o čemer pa žal nimamo nobenih drugih indiciev.

Slika 3: Svobodni Slovan (ingenuus) Vencegoj, morda kosez, škofu Altwinu okrog 1085/90 prepušča svojo posest v Kranju (tale predium quale in loco Creina possedit). Pravno dejanje je bilo izvedeno v Kranju, kot dokazuje pripis na robu (actum Chreine), med pričami pa sta navedena tudi Kacili (Kocelj?) in briksenski ministerial Mantwin. Vencegoj se v še eni tradiciji pojavlja kot priča v Kranju, kjer je morda prebival. Tradicijski kodeks briksenskega škofa Altwina (Staatsarchiv Bozen, BAB, Hs. 146, fol. 85').

²⁹ O vlogi ministerialov v zgodnji meščanski naselbini prav na primeru Briksna v 12.–13. stoletju gl. Pfeifer, *Ministerialität*, str. 131 sl.

³⁰ Gl. izčrpno analizo prič pri Nabergoj, *Poskus*, str. 168; prim. Kos, *Naselitev Gorenjske*, str. 12 sl.

³¹ TB, št. 320; Gradivo III, št. 310.

Socialna in posestna sestava naselbine je bila zelo pestra, kar je splošno ugotovljena značilnost zgodnjih neagrarnih naselbin tega časa.³² Podložniki, svobodni in plemeniti slovanskega rodu (s slovanskimi in nemškimi imeni), nedvomno tudi že germanski priseljenci (zlasti briksenski ministeriali) in kleriki so verjetno skupaj sestavljali prebivalstvo kranjske naselbine. S temi ugotovitvami lahko povežemo tudi značilnosti z grobišča okrog župne cerkve, kjer se slovansko opredeljeni pridatki pojavljajo še večji del 11., morda celo do 12. stoletja, obenem pa je precej sočasnih grobov tudi brez kulturnih pridatkov.³³ Škofijska posest – verjetno utrdba – v Kranju kot središču mejne grofije je bila izbrana lokacija, kjer so se izvajale zemljiške transakcije v korist Briksna, in ne Bled, kasnejše središče briksenskega zemljiškega gospostva na Kranjskem.³⁴ Kranj je bil v času škofa Altwina, v drugi polovici 11. stoletja, po pogostosti briksenskih tradicij med 54 kraji na tretjem mestu, takoj za Briksnom in Aufhofnom na Tirolskem in pred tirolskim Rasenom in koroškim Kamnom (Stein) v Podjuni. Po skupnem številu zapisanih prič je bil na drugem, po povprečnem številu prič na listino pa na tretjem mestu, kar bi posredno lahko imeli za kazalec večjega naselbinskega središča. Omenjenih pet lokacij izrazito prednjači med vsemi ostalimi kraji tradicij in so očitno imele v briksenski upravi značaj pomembnih »centralnih krajev«, središč škofove oblasti in uprave.³⁵ Tu so se ob dokumentiranih pravnih dejanjih, a nedvomno ne le tedaj, zbirali in srečevali ljudje z raznih koncev Gorenjske, domnevamo lahko obstoj raznih objektov za bivanje in oskrbo, nedvomno tudi trgovanje. Verjetno Kranj ni bil v celoti briksenski, temveč le del naselbine. Kje je stala utrdba s pripadajočim arealom, arheološko še ni ugotovljeno. Škofijsko naselbino si hipotetično lahko predstavljamo kot utrdbo (utrjeni dvor?) s pripadajočim neagrarnim naseljem, kjer so delovali raznovrstni obrtniki in se je trgovalo.³⁶ O ureditvi takšnega centralnega neagrarnega središča so imeli škofje obilo izkušenj iz Briksna, kjer je v času škofa Altwina med 1085–1097 poleg utrjene škofijske že obstajala tržna naselbina, v kateri je na primer eno zemljišče (*aream unam in mercato foris urbem sitam*) posedoval zlatar Chono. To zemljišče je škof v zamenjavo podelil nekemu svobodnemu Frideriku³⁷ (kot zanimivost – pri tej tradiciji sta pričala plemeniti Ratkis in ministerial Lantfrid, ki ju zasledimo kot priči tudi malo prej v Kranju). Naselje je bilo torej razdeljeno na parcele, na katerih so bili naseljeni tudi (nesvobodni?) obrtniki. Med letoma 1115–1125 je bil del briksenske naselbine že obzidan, imenovan *civitas* – škof je nekemu dekanu podelil *aream unam infra civitatem ante portam* – v nekaj virih pa se omenja tudi *murus civitatis*.³⁸ Vsaj v nekem omejenem obsegu si tako ureditev nedvomno lahko predstavljamo tudi v briksenskem delu Kranja. Kaj se

³² Gl. poglavje o Ptuj v Kosi, *Predurbane*, zlasti str. 321 sl.

³³ Valič, *Osnovna izhodišča*, str. 93 sl.

³⁴ O nastanku in razvoju briksenskega gospostva Bled Štih, *Prva omemba*, str. 20 sl., 27 sl.; isti, *Izvor*, str. 45.

³⁵ Nabergoj, *Poskus*, str. 23, 84, 147; prim. Giesler, *Der Ostalpenraum*, str. 320.

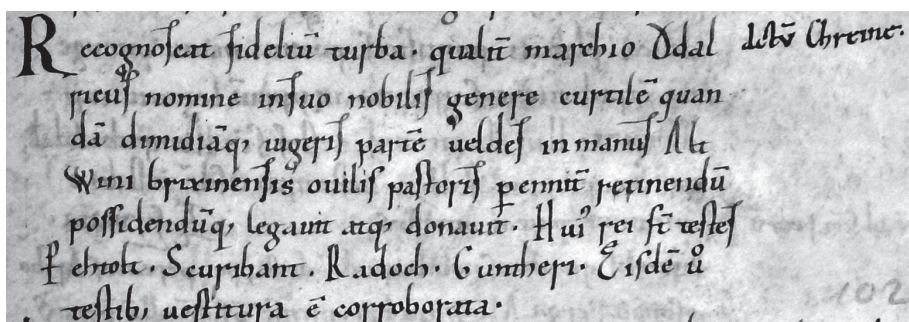
³⁶ Prim. Avguštin, *Novejša raziskovanja*, str. XXXVIII sl.; isti, *Kranj*, str. 33 sl.

³⁷ TB, št. 385: ... *aream unam in Brixinensi mercato foris urbem sitam quam Chono aurifex tunc temporibus possederat ... tradidit*. Prim. Tavernier, *Grundherrschaft*, str. 90 sl.

³⁸ TB, št. 428, 435, 467, 473. Prim. Tavernier, *Grundherrschaft*, str. 93 sl.

je zgodilo s tukajšnjo škofijsko naselbino, nam obstoječi viri ne poročajo, vendar briksenska posest v Kranju kasneje ni nikdar več izkazana.³⁹ Težišče se je preneslo bolj na sever Gorenjske, z novim središčem na blejskem gradu, kjer se je z arondacijami zlasti v teku 11. stoletja oblikovalo bolj ali manj zaključeno zemljiško gospostvo.⁴⁰ Posest v Kranju, ki je za škofo s tem izgubila centralno funkcijo, so morda odprodali.

Ali je v času škofa Altwina imel v Kranju sedež tudi relativno pogosto omenjeni kranjski in istrski mejni grof Ulrik iz rodu Weimar-Orlamünde, se ne da dokazati. Je pa njegova posest prav na osnovi briksenskih tradicij dokazana na severnem Gorenjskem v širši okolici Kranja – v Lešah in Bistrici pri Tržiču, v Begunjah, dvor na Bledu.⁴¹ Eno od daritev Briksnu je enkrat med letoma 1060–1070 tudi sam izpeljal v Kranju (*actum Chreine*) – gl. sliko 4.⁴²

Slika 4: Kranjski mejni grof Ulrik Weimar–Orlamünde (*marchio Odalricus*) okrog 1060/70 podarja škofu Altwinu svoj dvor in pol orala na Bledu. Donacija je bila izvedena v Kranju (*actum Chreine*), med pričami pa je bil tudi Slovan Radoh, ki se v tradicijah nekajkrat pojavlja izključno v Kranju. Tradicijski kodeks briksenskega škofa Altwina (*Staatsarchiv Bozen, BAB, Hs. 146, fol. 33*).

Druga cerkvena institucija s prisotnostjo in dejavnostjo v Kranju v 11. stoletju je bil poleg Briksna nedvomno Oglej. Oglejski cerkvi gre na prvem mestu pripisati cerkveno aktivnost. Kranjska pražupnija, ki je prvotno očitno zajemala široko območje severno od mesta do Karavank, z izrazitim oglejskim patrocinijem sv. Kancijana in pripadajočim velikim grobiščem, je bila celotno obdobje do konca srednjega veka v popolni upravi Ogleja, celo ena elitnejših župnij, kamor so nastavljali ugledne klerike.⁴³ Čeprav nimamo o župniji v Kranju do 13. stoletja v pisnih

³⁹ Dušan Kos domneva, da je Briksen obdržal utrdbo v Kranju do srede 13. stoletja in s tem povezuje leta 1247 omembo Gebharda, ki je bil *miles de Chrainburch* in naj bi bil briksenski človek. Kos, *Vitez in grad*, str. 164. Vendar Gebhard nastopa v krogu plemiških prič različne provenience s širše Gorenjske in ni nikakršnih argumentov, da bi bil briksenski miles, zato hipoteza o briksenski utrdbi v Kranju v tem času nima trdnjše opore. Listina objavljena v UBK II, št. 141.

⁴⁰ O tem podrobno Albertoni, *Začetki*, str. 53 sl.; Štih, *Prva omemba*, str. 27 sl.; Bizjak, *Razvoj*, str. 111 sl.

⁴¹ TB, št. 74, 137, 166; Gradivo III, št. 143, 164, 209.

⁴² TB, št. 166; Gradivo III, št. 209; Albertoni, *Začetki*, str. 55.

⁴³ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 24 sl.; isti, *Gradivo*, str. 229 sl., 244.

virih nobenega podatka, o oglejski aktivnosti ne gre dvomiti. Dejavnost patriarhov v cerkvenih zadevah na Kranjskem, v neposredni bližini Kranja, je nesporno dokazana že v 11. in zlasti 12. stoletju. Že med letoma 1063 in 1068 se je patriarh Rabengar v Tolminu pogajal z briksenskim škofom Altwinom in mu v zameno za briksenske desetine v patriarhatu in dve kmetiji v Begunjah prepustil desetino od oglejskih posesti na Kranjskem (*decimas ex cuncto eius predio in Carniolo*).⁴⁴ Leta 1074 sta se patriarh Sigehard in freisinški škof Ellenhard dogovarjala glede desetnin in oglejske jurisdikcije pri cerkvah na freisinškem škofjeloškem gospostvu. Škof je patriarhu v odkup desetnin prepustil dve kmetiji, ki sta sodili pod njegov dvor v Loki.⁴⁵ V 12. stoletju pa viri dokazujejo patriarhovo urejanje cerkvenih razmer v okviru župnije v Vodica (ok. 1118),⁴⁶ pri cerkvah v Preddvoru (1154) ter Cerkljah in Velesovem (1163).⁴⁷ Na osnovi teh in nekaj virov iz prve polovice naslednjega stoletja je razvidno, da je imel Oglej cerkveno upravo pri že obstoječih župnijah v Vodica, Cerkljah in Šenčurju, cerkev v Preddvoru pa je sodila pod (oglejsko) župnijo v Kranju, ki pa je šele 1226 z župnikom (*plebanus de Crainburg*) prvič tudi izrecno omenjena.⁴⁸ Kljub pozni omembi pa arheološko dokazana starost kranjske cerkve in zgodnje ogromno (cerkveno!) grobišče evidentno kažejo, da je šlo nedvomno za prvotno in najstarejše cerkveno središče Gorenjske, ki je bilo – glede na oglejski patrocinij sv. Kancijana – že zelo zgodaj tudi v oglejski upravi. Glede na tak pomen lahko cerkveno naselbino okrog stare kranjske cerkve morda upravičeno smatramo kot enega jeder v zgodnjem razvoju mesta.⁴⁹

Vprašanje je, ali je poleg uprave župnije Oglej v 11.–12. stoletju posedoval tudi naselbino v Kranju ali njen del? Kot lahko retrogradno sklepamo na osnovi listine iz leta 1261, je bil Kranj uradni fevd, ki je nekoč sodil k mejnogrofovski oblasti na Kranjskem. V tem dokumentu je namreč patriarh Gregor de Montelongo investiral koroškega vojvodo Ulrika III. Spanheima v *legale feudum de Crenenburch et tota iurisdictio marchie Carniole*.⁵⁰ Dejansko je bil oglejski patriarh že od konca 11. stoletja, po smrti mejnega grofa Ulrika, uradni mejni grof – Kranjsko je leta 1077 (ponovno 1093) prejel iz rok cesarja Henrika IV.⁵¹ Domnevali bi lahko, da je imela tudi oblast nad Kranjem od konca 11. stoletja oglejska cerkev. Morda je bilo prav povečanje vpliva Ogleja vzrok za umik briksenskih škofov iz Kranja. Vendar pa zija v virih glede Kranja ravno za 12. stoletje (skoraj) popolna luknja. Niti en dokument nam ne dokazuje oglejske oblasti ali dejavnosti v Kranju in tudi Kranjska se celo stoletje ne omenja kot mejna grofija, dokler ni 1208 – ko mu je bila Kranjska

⁴⁴ TB, št. 183; Gradivo III, št. 227.

⁴⁵ UBK I, št. 50; Gradivo III, št. 284.

⁴⁶ Kos, Žontar, *Neznana listina*, str. 236 sl.

⁴⁷ UBK I, št. 111, 128; Gradivo IV, št. 323, 462.

⁴⁸ UBK II, št. 48, 49, 103; Gradivo V, št. 449, 450, 699; Höfler, *Gradivo*, str. 231 sl., 241, 249; Žontar, *Zgodovina*, str. 50 sl.

⁴⁹ Tako Avguštin, *Novejša raziskovanja*, str. XXXVIII sl.; isti, *Kranj*, str. 33, 37.

⁵⁰ MDC IV/1, št. 2761; UBK II, št. 290.

⁵¹ DH IV, št. 296, 432; UBK I, št. 52, 59; Gradivo III, št. 331, 400. Nazadnje o tem izčrpno Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 40 sl.; isti, *Kranjska v času Andeških*, str. 18 sl.

odvzeta – v posesti pokrajine izpričan istrski mejni grof Henrik Andeški.⁵² Kdo je v 12. stoletju vladal Kranju in Kranjski? To vprašanje je za našo tematiko še posebej odločilnega pomena, ker je očitno Kranj ravno v tem obdobju kot star centralni kraj doživel urbano transformacijo v pravo srednjeveško mesto. Leta 1221 se namreč v originalni listini, s katero je bil razsojen spor zaradi neke posesti v Goričah pri Golniku, kot priče omenjajo kranjski meščani: Bernhard, Eberhard in Volbert, *burgenses de Creinbyrc*.⁵³ Termin *burgenses* pa je izraz, ki je nedvoumno označeval socialno kategorijo svobodnih meščanov⁵⁴ in dokazuje prebivalce urbane naselbine v Kranju, ki je s tem virom tudi prvič posredno izpričana. Pravna in urbanistična preobrazba naselja v »pravo« srednjeveško mesto pa je bila tako zapleten proces, da je moral potekati na pobudo oz. pod vodstvom nekega mestnega gospoda, ki jo je izvedel na osnovi svojih izkušenj in vzorov oz. modelov.⁵⁵ Mestnega gospoda je Kranj vsekakor moral imeti. Ker neposredne oglejske oblasti nad Kranjem v virih 12. stoletja ni zaslediti, se je v zgodovinopisju utrdilo mnenje, da je Oglej podeljeval mejno grofijo in z njo Kranj v fevd svojim namestnikom in kot taki naj bi jo najkasneje v drugi polovici 12. stoletja dobili grofje Andeški.⁵⁶ Če se ne spuščamo v argumente za ali proti, oziroma v pomanjkljivosti te interpretacije, ostaja dejstvo, da se leta 1141 vovbrški grof Popon I. – domnevno v funkciji oglejskega namestnika – v listini glede neke salzburske posesti na Kranjskem med pričami imenuje kot *comes Poppo de Creine*, najverjetneje po središču mejne grofije Kranju.⁵⁷ Kljub pomanjkanju jasnih virov ostaja ena od možnosti, da so po podelitvi mejne grofije konec 11. stoletja oglejski patriarhi sami v Kranju kot njeni pertinenci in izredno pomembnem starem centralnem kraju izpeljali »ustanovitev« mesta. Kot deželni gospodje v Furlaniji, ki je sodila v krog starih urbaniziranih sredozemskih pokrajin, so imeli obilo izkušenj, in njihova aktivnost pri razvoju tamkajšnjih urbanih naselbin je dokazana tudi z viri. V letih 1136–1137 je pravna meščanska ureditev izpričana v Ogleju, kjer je patriarh Peregrin proštu in kapitlju iz koroške Krke podelil v fevd *curtem unam in civitate Aquileiensi iuxta forum sitam*, torej dvor (= parcelo z zgradbo) ob mestnem trgu, in sicer *cum omni forensi iure*.⁵⁸ Še bolj

⁵² Nazadnje in z novo interpretacijo Komac, *Od mejne grofije*, str. 64 sl.; prim. Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 43 sl.; isti, *Kranjska (Carniola)*, str. 20 sl.

⁵³ MDC IV/1, št. 1829; UBK II, št. 42; Gradivo V, št. 348.

⁵⁴ Stoob, *Kartographische Möglichkeiten*, str. 24; Schlesinger, *Burg und Stadt*, str. 138 sl.; Knittler, *Städtewesen*, str. 491; Jakobs, *Stadtgemeinde*, str. 32; Marckhgott, *Zur Bezeichnung*, str. 226 sl.; Zwitter, *K predzgodovini*, str. 227 sl.

⁵⁵ Prim. Avguštin, *Novejša raziskovanja*, str. XL sl.; isti, *Kranj*, str. 39 sl.

⁵⁶ Drugače Komac, *Od mejne grofije*, str. 64 sl.

⁵⁷ UBSt I, št. 208; Gradivo IV, št. 169; prim. Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 46.

⁵⁸ MDC I, št. 84; Gradivo IV, št. 108. *Z ius forense* je bil nedvomno mišljen meščanski pravni status zemljišča, posedovanje po meščanskem pravu, zvezano z določenim plačilom mestnemu gospodu (cenzus). Prim. listino iz 1166, ko je samostan Seckau v Fischauu, trgu štajerskega mejnega grofa, kupil *curtim unam*, za kar je bil mestnemu gospodu dolžan *annuatim ius forense quod uulgo purchrecht appellatur* ... (UBSt I, št. 499). Celoten kompleks zemljišča s to pravico je bil v Ogleju predan v fevd krškemu kapitlju, ki ni bil več dolžan plačila cenzusa patriarhu. To potrjuje potrditev tega privilegija s strani patriarha Ulrika leta 1169, ko je določil, da krški kanoniki ... *ab omni ... forensi censu liberi permaneant*. MDC I, št. 258. Prim. o podobnih razmerah na Ptujju leta 1203 v KOSI, *Predurbane*, str. 326.

zgovoren je primer Čedadu – kot pri Kranju gre za centralni kraj z večstoletnim razvojem – ki mu je patriarh Ulrik II. leta 1176 potrdil pravi mestni privilegij, podeljen naselbini že od patriarha Peregrina (torej med 1132–1161).⁵⁹ Privilegij je vseboval vse osnovne pravne kategorije izoblikovane urbane naselbine: občino meščanov (*universi cives Austriae Civitatis*), pravico do javnega trgovanja (*forum publicum*), meščansko pravno ureditev naselbine (*jura fori*) z zagotovljenim dednim zakupom parcel za letno plačilo cenzusa in s pravico do svobodnega razpolaganja,⁶⁰ gospodarske privilegije (oprostitev plačevanja mitnine za *habitatores*), patriarhu je bila pridržana le sodna oblast nad prebivalci (*iustitia*). Neko podobno preureditev oglejskega središča v Kranju, ki je nedvomno tedaj že vzdrževal stike z ostalimi oglejskimi središči v Furlaniji (zlasti Čedadom), vsekakor lahko dopustimo.

Glede na to, da dejansko v virih pred letom 1261 ni niti najmanjšega namiga, ki bi neposredno povezoval oglejskega patriarha z naselbino v Kranju, je po mojem mnenju verjetnejša možnost, da so mesto v drugi polovici 12. stoletja razvijali grofje Andeški.⁶¹ Ti so do naselbine lahko prišli kot dokazani dediči mejnih grofov Weimar-Orlamünde, od katerih so najverjetneje prevzeli tudi veliko gospostvo s središčem v Kamniku.⁶² Kot ena vodilnih bavarskih plemiških družin te dobe so imeli obilo vzorov in izkušenj. V tem času so bili ustanovitelji vrste urbanih naselbin na Bavarskem in Frankovskem,⁶³ v Innsbrucku na Tirolskem⁶⁴ kot tudi v Kamniku in Slovenj Gradcu.⁶⁵ Po Kamniku so se že sredi 12. stoletja občasno imenovali *comes de Stain* (prvič ok. 1145).⁶⁶ Za andeško udejstvovanje pri razvoju Kranja bi govorila predvsem podoba na grbu – orel – ki kot simbol mesta nedvomno izvira iz neke plemiške rodbine in je po prevladujočem mnenju prevzet z grba Andeških (pred 1228).⁶⁷ Vendar uganke o kranjskih mestnih gospodih v 12. stoletju in »ustanoviteljih« mesta verjetno nikoli ne bo moč dokončno razrešiti. Sem pa z zgornjimi primeri nakazal dve verjetni smeri vplivov na urbanizacijo na Slovenskem. Nosilci novosti in novih modelov organiziranja centralnih neagrarnih krajev pri nas so bili v prvi vrsti bavarsko in drugo nemško visoko plemstvo, pogosto s posestmi tako v matični pokrajini na severu, kjer so imeli obilo vzorov, kot v jugovzhodnih obmejnih pokrajinah, kamor so te modele lahko prenašali (zlasti Andeški, Otokarji, Spanheimi, Babenberžani), ter bavarski škofje s sedeži v urba-

⁵⁹ De Rubeis, *Monumenta*, st. 597 sl.; RG I, št. 264; Gradivo IV, št. 571 (le skop regist).

⁶⁰ ... *ut negotiatores ibi domos habentes, quisque pro uno passu de terra nostra, quam occupavit, duos denarios Friesacensis monetae singulis annis ... persolvant ... eamdem terram hereditario jure ipsi et heredes ipsorum habeant vel quibuscumque ipsi et herede eorum dare, commutare, vendere voluerint, liberam potestatem et licentiam habeant*. Prav tam.

⁶¹ V Andeških vidi ustanovitelje mesta Kranj tudi Cene Avguštin, ki pripisuje bistveno vlogo mejnemu grofu Henriku IV. (1204–1228). Avguštin, *Kranj*, str. 40.

⁶² Gl. Komac, *Od mejne grofije*, str. 52 sl., 183.

⁶³ Gl. Dippold, *Die Städtegründungen*, str. 183 sl.; Herrmann, *Zu den Stadtrechtsverleihungen*, str. 179 sl.

⁶⁴ *Ausgewählte Urkunden*, št. 21, 37; Hye, *Innsbruck*, str. 10 sl.

⁶⁵ Gl. Kosi, *Začetki mesta Slovenj Gradec*, str. 138 sl., 147 sl.

⁶⁶ MDC III, št. 770, 1377/1; Gradivo IV, št. 195, 235.

⁶⁷ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 74; Komac, *Od mejne grofije*, str. 183.

nih središčih z že večstoletnim razvojem (Salzburg, Freising, Bamberg).⁶⁸ Drugo žarišče urbanizacije pa je bila verjetno bližnja Furlanija, s katero so nedvomno že dolgo obstajali raznovrstni intenzivni stiki – na prvem mestu gre omeniti stoletne cerkvene povezave z Oglejem – od koder bi kot nosilce vzorov in modelov lahko domnevali oglejske patriarhe in grofe Goriške.

Najverjetneje se je Kranj v teku 12. stoletja – v nemajhnem obdobju sto let, za katera nimamo nobenih virov – razvil v »pravo« srednjeveško meščansko naselbino, ki jo dokazujejo leta 1221 omenjeni meščani. Srednjeveška urbanizacija pa je bila kompleksen proces, ki je vključeval na eni strani socialno komponento (oblikovanje novega socialnega sloja meščanov in tozadevne ukrepe mestnega gospoda), pravni vidik te nove socialne skupine (posebno pravo) kot tudi tehnično-urbanistične ukrepe, ki so v oblikovnem pogledu ustvarjali popolnoma novo naselbinsko obliko. Ta je bila neposredno zvezana z novimi načini (meščanskega) življenja in je imela odgovarjajoč izraz v bivalni kulturi oziroma v (postopno?) novih oblikah bivalnih zgradb. Kot je splošno znano in so prepričljivo pokazale tudi inovativne nove študije Erwina Reidingerja na mnogih avstrijskih primerih, je šlo pogosto za izredno natančne, velikopotezne in predvsem izjemno načrtno izpeljane tehnične postopke, ki so vključevali izmere zemljišč, parcelacijo, opredelitev mestnih arealov za različne namene (tržni prostor, kultni prostor, obrtniški predeli ...).⁶⁹ Tudi viri 12.–13. stoletja pogosto govorijo o *fora nova*, *civitates novae*, *oppida nova*, *nova plantatio* ..., povezano z izrazi kot *construere* oziroma *aedificare*, *facere*, *fundare*, *locare* in podobno, ki očitno odražajo ta intenzivni novi proces. Najpogosteje je šlo za zasnovo in gradnjo novega naselja na praznem, do tedaj neposeljenem zemljišču poleg starejšega, že obstoječega naselja, ki je lahko že prej doseglo centralno vlogo in določen neagraren, zgodnjeurban značaj (pri nas npr. Škofja Loka, Slovenj Gradec, Gorica, Lož⁷⁰). V takšnih primerih je razvoj jasen in na primeru Loža leta 1341 tudi izjemno lepo dokumentiran z listino o preselitvi naselbine.⁷¹ Manj jasen in posebej zanimiv pa je ta proces v primerih, ko je bil star centralni kraj urbanistično in pravno »prestrukturiran« in preoblikovan tako rekoč na istem arealu stare naselbine – in ravno to imamo pri Kranju in Ptujju. Najverjetneje je šlo tudi v zgoraj omenjenem primeru Čedadu, središča s kontinuiteto iz antike, za neko tehnično-urbanistično preobrazbo naselbine, kateri je sledila uvedba sodobne pravne ureditve (»mestne pravice«). Za takšen proces preobrazbe, »urbane transformacije« starih centralnih krajev, ki so lahko že prej dosegli zgodnjeurbano razvojno stopnjo, imamo v celotnem evropskem prostoru sicer izredno malo virov, zato so kakršnekoli analogije toliko vrednejše. Dva primera z zelo ugodno strukturo ohranjenih virov –

⁶⁸ Gl. Dopsch, *Zur topographischen*, str. 61 sl.; Kosi, *Začetki Škofje Loke*, str. 98 sl. Tudi Avguštin omenja vplive na razvoj in išče paralele k tlorisni zasnovi Kranja v bavarskih mestih. Avguštin, *Kranj*, str. 46 sl.

⁶⁹ Gl. Reidinger, *Mittelalterliche Gründungsstädte*, str. 1 sl.; Nitz, *Ettlingen – Eppingen*, str. 73 sl.; pronicljiva in problemsko zastavljena razprava tudi Meckseper, *Zur Typologie*, str. 51 sl.; starejša, a še aktualna študija iz leta 1957 Reincke, *Über Städtegründung*, str. 331 sl.

⁷⁰ Gl. Kosi, *Začetki mesta Slovenj Gradec*; isti, *Začetki Škofje Loke*; isti, *Nastanek mesta Gorica*, str. 171 sl. Številni primeri pri Fischer, *Die Siedlungsverlegung*.

⁷¹ Gl. Kosi, *Nastanek mesta Gorica*, str. 180.

mesti Ardres v severni Franciji in Lippstadt v Westfaliji – omogočata podrobnejši vpogled v proces in zadevne velikopotezne ukrepe mestnih ustanoviteljev v 12. stoletju.⁷² Podoben proces, povezan tudi z vpeljavo nove pravne ureditve (nemško mestno pravo), je bil pogost pri številnih starih podgrajskih naselbinah, izvirajočih iz 10.–11. stoletja, na primer na Češkem in Moravskem, v Šleziji, na Poljskem, in je tudi arheološko vedno bolje dokumentiran.⁷³ Tamkajšnji primeri nam lahko služijo kot analogija in ilustracija verjetno zelo podobnega razvoja v nekaterih naših središčih. Kaj je ta proces dejansko pomenil, imamo v primeru Krakova – kjer je bilo v staro zgodnjeurbano aglomeracijo leta 1257 umeščeno novo načrtno ustanovljeno urbano jedro po nemškem pravu – izjemno lepo dokumentirano tudi s pisnimi, kronikalnimi viri. Anali krakovskega stolnega kapitlja za to leto poročajo, da so bili ob podelitvi nemškega prava novi naselbini spremenjeni položaj trga, hiš in parcel – *situs fori ... et domorum et curiarum immutatur*.⁷⁴ Kronist Jan Długosz pa je kasneje (15. stol.) še natančneje opisal ta proces. S strani vojvode postavljeni odvetnik naj bi mestno zasnovo, ki je bila nenačrtna, s hišami, stoječimi brez reda, preoblikoval (*translocat et transmutat*), pri čemer je najprej zasnoval trg in nato glede nanj enakomerno še ulice.⁷⁵ Celoten areal je bil načrtno razparceliran na *areae* oziroma *curiae* kot temeljne pravno-posestne enote, podeljene v zakup za letno plačilo (cenzus). Natančno razmejene parcele pravilnih oblik s hišo, bivališčem za služinčad in gospodarskim poslopjem pa so bile v nekaterih starih centralnih krajih (npr. Wrocław) arheološko ugotovljene že za konec 11. oziroma za 12. stoletje – torej nekih načrtnejših, pravilnih zasnov naselbinskega areala sploh ne moremo povezovati izključno s kasnejšimi pravno izoblikovanimi meščanskimi naselbinami po nemškem pravu. Na primeru šlezjskega Głogówa so bili arheološko lepo dokumentirani spreminjanje parcelacije, pojav načrtnosti pozidave in sekvenca različnih tipov hiš (domov) tako rekoč na istem poselitvenem arealu od 10. do 14. stoletja.⁷⁶ Tudi pri Kranju si lahko preoblikovanje naselbine predstavljamo kot zahteven planski proces, vključujoč izmere in parcelacijo, ki pa najverjetneje ni bil vezan na celoten areal kasnejšega mesta naenkrat. Morda je šlo za proces v več korakih, ki je postopno zajemal različne starejše dele (naselbinska jedra). Nedvomno pa lahko kot »konstitutivno« dejanje nove urbane zasnove smatramo določitev in izmero namenskega tržnega prostora, ki je kot topografsko jedro naselbine usmerjal nadaljnji razvoj, ter neposredno nanj vezano parcelacijo

⁷² Gl. Irsigler, *Was machte*, str. 32 sl.

⁷³ Glej odličen zbornik *Hausbau und Raumstruktur*, zlasti razprave Schich, *Die Gründung*, str. 7 sl.; Žemlička, *Entstehung*, str. 17 sl.; Hendel, Mozdioch, *Die frühstädtischen Siedlungskomplexe*, str. 87 sl.

⁷⁴ Citat po Schich, *Die Gründung*, str. 13–14.

⁷⁵ ... *qui urbis situm et domos passim et sine lege, sine ordine consistentes translocat et transmutat et circo urbis primo ordinato, etiam plateas ipsius proporcionabiliter et ex equo distinguit*. Prav tam.

⁷⁶ Gl. Hendel, Mozdioch, *Die frühstädtischen Siedlungskomplexe*, str. 89, 94 sl. Podobne zaključke o postopni pozidavi in hitrem spreminjanju oblik zgradb na posameznih mestnih parcelah v relativno kratkem časovnem obdobju omogočajo arheološke ugotovitve iz moravskih mest Brno in Uherské Hradiště. Gl. Procházka, *Zur Frage*, str. 120 sl., 128 sl., 137.

okoljskega terena. To v nobenem primeru ni bil naraven razvojni proces neke naselbine in je moralo iti za enkratno in načrtno dejanje, izpeljano na iniciativo določenega mestnega gospoda in preko nekih dejanskih izvajalcev (specializiranih mojstrov, »zemljemercev«, v dragocenih redkih virih označenih kot *magister*, *geometrici* in podobno⁷⁷). Paralele v obliki tržnih prostorov Kranja in na primer Brež na Koroškem (ter drugih mest), kot jih je ugotovil Avguštin, zato verjetno res lahko povezujemo z določenimi kulturnimi tokovi in prenašanjem vzorcev, ki so se širili tudi z omenjenimi potujočimi mojstri.⁷⁸

Urbanistično preoblikovanje starega Karnija pa je seveda moralo imeti odgovarjajočo komponento v socialni in pravni preobrazbi. Raznoliko prebivalstvo že prej intenzivno poseljene in verjetno obsežne naselbine (grobišče, briksenske tradicije!), se je preobrazilo v bolj ali manj enoten meščanski sloj.⁷⁹ Ta dolgotrajnejši socialni in pravni proces, ki ga pri Kranju – kot tudi v večini mest drugod – podrobneje ni moč slediti, je nedvomno temeljil na dveh demografskih skupinah: na domačem slovanskem prvotnem prebivalstvu kranjske naselbine in njene okolice in na priseljencih iz nemško govorečih območij, kot smo jih zaznali že v briksenskih tradicijah in jih izpričujejo tudi imena meščanov od prve omembe leta 1221 dalje.⁸⁰ Približno ilustracijo dinamike tega procesa, kot ga lahko domnevamo pri Kranju, nam nudijo izredno dobro ohranjeni viri 12. stoletja za mesto Breže (Friesach) na Koroškem. Na eni strani dokazujejo prehod domačega slovanskega prebivalstva, ki v zgodnjih virih še ohranja slovanska imena, v svoboden sloj meščanov. Tako se v listini, nastali po letu 1139, med ostalimi *multi forenses* nahaja Preslav, v viru iz leta 1149 pa so med pričami – zelo verjetno breškimi meščani – tudi Adalbert Dober, njegov brat Prodan in kovač Witomer.⁸¹ Na drugi strani pa že najzgodnejše listine dokazujejo med meščani doseljence iz severnih germanskih, tudi zelo oddaljenih dežel: Bertold *Bawarus*, Arnold in Dietrik *Saxones*, Konrad *de Wirzeburch*, Konrad *Coloniensis*.⁸² Že v 12. stoletju so izpričani številni specialni poklici breških prebivalcev: kovač, kožar, kolar, čevljar, pek, mesar, kramar, livar, izdelovalec ščitov (*schiltar*, *scutiferar*), menjalec denarja (*monetarius*, *argentarius*, *trapezita*), mitničar, verjetno tudi rudarji (*cadmiarius*), večkrat omenjeni kot priče.⁸³ Videti je, da je bilo

⁷⁷ Irsigler, *Was machte*, str. 32, 34; Reincke, *Über Städtegründung*, str. 341 sl., 347 sl., 360.

⁷⁸ Avguštin, *Kranj*, str. 45 sl. O tipologiji mestnih tlorisov in prenašanju vzorov polemično Meckseper, *Zur Typologie*, str. 64 sl.

⁷⁹ O tem zapletenem procesu gl. citate v Kosi, *Predurbane*, str. 326, op. 362, ter zlasti Dilcher, *Die Rechtsgeschichte*, str. 314 sl., 317, 320 sl., 338 sl.; prim. Pitz, *Europäisches Städtewesen*, str. 287 sl., 325 sl.; na konkretnem primeru Lippstadta Irsigler, *Was machte*, str. 35 sl.

⁸⁰ V 12. stoletju so bili na sosednjem škojeloškem gospostvu že naseljeni imigranti s severa, Bavarci in Korošci, kot jih dokazuje freisinški urbarialni zapis *Noticia bonorum de Lonka* iz leta 1160 (UBK I, št. 122; Gradivo IV, št. 410). Vsekakor lahko domnevamo sočasno prihajanje tujih doseljencev tudi v neagrarno središče v Kranju. Prim. Žontar, *Zgodovina*, str. 43 sl.

⁸¹ MDC III, št. 605/IV; MDC I, št. 164.

⁸² MDC I, št. 164, 201, 279; MDC III, št. 887, 1035, 1101, 1108, 1161; Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 30 sl.; Sacherer, *Zur Stadtwerdung Friesachs*, str. 141 sl.

⁸³ MDC I, št. 164, 198, 291, 434; MDC III, št. 777, 887, 1035, 1037, 1092, 1101, 1161, 1519; MDC IV/1, št. 1717; Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 84 sl.

prebivalstvo mesta v 12. stoletju še precej socialno neenotno in med njimi najdemo tako podložnike kot cenzuale, salzburske ministeriale in serve (npr. *Pernhardus servus iudicis* kot priča listine).⁸⁴ Dinamičnost procesa oblikovanja meščanskega sloja in novost socialne in naselbinske kategorije meščanstva oziroma mesta odraža v breških virih tudi neenotna in pestra terminologija – *forenses*, *burgenses*, *cives de foro*, *forenses cives*, *Frisacenses*; *iudex civitatis*, *iudex burgenses*, *iudex fori*, *iudex Frisacensis* – in šele od omembe *cives ipsius civitatis* leta 1215 dalje začneta dosledno nastopati ta dva termina.⁸⁵ Nek podoben razvoj si lahko predstavljamo tudi pri Kranju v 12. stoletju, ko se je iz ljudi različnega socialnega in etničnega porekla oblikovala svobodna skupnost meščanskega prebivalstva. S tem procesom se ujemajo ugotovitve z grobišča okrog kranjske župne cerkve, kjer slovanskim grobovom sledijo zgodnjeromanski pokopi 12. in 13. stoletja, »ki ostajajo popolnoma brez staroslovanskih grobnih pridakov, brez prejšnjega kulturnega vpliva in materialne tradicije, razen iste smeri pokopov«.⁸⁶ Pri tem je šlo nedvomno za prepletenost različnih vplivov in bi bilo potrebno bolj kot do sedaj upoštevati zlasti prehajanje cenzuolov in v manjši meri tudi ministerialnega oziroma plemiškega sloja v mestno prebivalstvo, kot so pokazale nekatere novejšje študije.

Pravni položaj cenzuilstva – osvobojenega podložnika, darovanega običajno cerkveni instituciji, z obveznostjo majhne letne dajatve (cenzusa) v znamenje svobode – je omogočal veliko mobilnost tega sloja in lastno razpolaganje z delovno silo in rezultati dela, kar je nedvomno imelo močan vpliv na rast ter pravni in gospodarski razvoj prebivalstva nastajajočih mestnih naselbin.⁸⁷ Vrsta virov o cenзуalih v 12. stoletju na Koroškem, zlasti v zvezi s krško škofijo, omogoča domnevo o vlogi ljudi tega socialnega porekla pri zgodnjem razvoju koroških mest⁸⁸ in nedvomno je bilo podobno tudi na Kranjskem. Da možnost cenзуolov kot enega virov mestnega prebivalstva Kranja ni zgolj teoretična, dokazuje dokument iz neposredne bližine. Okrog leta 1160 je freisinski duhovnik Ivan objavil, da je svoji cerkvi podelil 14 svojih podložnikov s pogojem, da bodo po njegovi smrti letno plačevali Freisingu simbolno vsoto tri pfenige (šlo je za osvoboditev podložnikov z obvezo dajatve, običajno imenovane cenzus), škof pa se je moral obvezati, da jih ne bo podeljeval dalje v fevd. Slavnostno dejanje se je zgodilo vpričo koroškega vojvode, ki je bil odvetnik na loškem gospostvu (*aduocatus apud Lonke*), Otokarja iz Poženika pri Cerkljah, Herwika in njegovega brata Trebemerja (brata z nemškim in slovanskim imenom!) in drugih prisotnih, v seznamu prič pa je naveden tudi Herwik *de Creine*,

⁸⁴ MDC III, št. 1014, 1092, 1101, 1161; MDC I, št. 291; Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 30 sl., 63 sl.; Sacherer, *Zur Stadtwerdung Friesachs*, str. 142–143.

⁸⁵ MDC I, št. 138, 164, 185, 198, 201, 279; MDC III, št. 605, 777, 985, 1103, 1108; MDC IV/1, št. 1717.

⁸⁶ Valič, *Osnovna izhodišča*, str. 94.

⁸⁷ Gl. Schultz, *Zensualitet und Stadtentwicklung*, zlasti str. 87; Dilcher, *Die Rechtsgeschichte*, str. 339 sl.; Pitz, *Europäisches Städtewesen*, str. 297; Haverkamp, *Die »frühbürgerliche« Welt*, str. 585–586; Ennen, *Frühgeschichte*, str. 273; Engel, *Wege*, str. 15 sl.; Knittler, *Städtewesen*, str. 490, 492 sl.; Opll, *Das Werden*, str. 587; *Gospodarska in družbena zgodovina II*, str. 311 sl.

⁸⁸ Gl. primere MDC I, št. 109, 193, 198, 383, 384, 438; MDC II, št. 559, 679.

najverjetneje iz Kranja.⁸⁹ Kontekst dokumenta ter priče nedvomno nakazujejo, da je bilo dejanje izvedeno na freisinškem loškem gospostvu, verjetno v Škofji Loki, in osvobojeni cenžuali so teoretično imeli možnost svobodne mobilnosti – tudi v bližnjo nastajajočo meščansko naselbino v Kranju. Vstop plemiča iz okolice med kranjske meščane je izrecno izpričan konec 13. stoletja,⁹⁰ vendar so tudi zgodnejši primeri vsekakor verjetni – spomnimo se pestre socialne slike Kranja iz briksenskih tradicij 11. stoletja in omembe ministerialov.⁹¹ V primeru Celovca in delno drugih koroških mest je bil ugotovljen celo opazen delež kosezov med meščani,⁹² česar ob številnih naselbinah kosezov okrog mesta ne moremo izključiti tudi pri Kranju.⁹³ Že Ljudmil Hauptmann je, verjetno upravičeno, videl koseze v tistih Slovanih, ki se z oznakami *nobilis* ali *ingenuus* množično pojavljajo kot tradenti posesti v Zgornjem Posavju v briksenskih tradicijah 11. stoletja⁹⁴ in so bili že tedaj ob pravnih dejanjih pogosti obiskovalci ali celo prebivalci Kranja.

Žal zaradi izredne skoposti virov in pomanjkanja trdne opore pri interpretaciji tudi ni moč nesporno s Kranjem kot centralno naselbino povezati imen vrste oseb, ki se v virih 12. stoletja, običajno med pričami v listinah, imenujejo *de Chreina*. Kot pa je iz konteksta posameznih navedb razvidno – ko se ostale priče na primer imenujejo po nekem kraju oz. gradu – gre vsaj v nekaterih primerih gotovo za ljudi iz Kranja in ne le splošno oznako »s Kranjske«. Tako je že okrog leta 1106 v spanheimski tradiciji za samostan Št. Pavel med pričami nastopal Friderik *de Chreina* poleg Otona *de Graze* (iz Slovenj Gradca), Bena *de Friesah* (iz Brež), Tima iz Salzburga in drugih.⁹⁵ Leta 1136 v listini krškega škofa Romana med desetimi prič, imenovanih večinoma po koroških gradovih in krajih, nastopa Warmot *de Chreine* (ker je edina priča s Kranjske, gre tu verjetno za pokrajinsko oznako).⁹⁶ V listini salzburškega nadškofa Konrada iz leta 1141 je med uglednimi pričami, ki so imele tesne vezi s Kranjsko – grofom Sigfridom iz Leobenaua, grofom Otonom Ortenburškim, Otonom iz Machlanda, Henrikom Prisom, Majnhardom Šumberškim – nastopal vovbrški grof Popon, in sicer z nazivom *comes Poppo de Creine*.⁹⁷ V kontekstu navedenih oseb bi bilo tolmačenje »grof s Kranjske« skoraj nesmiselno in vovbrški grof se je verjetno imenoval po Kranju, kot se običajno domneva.⁹⁸ Med letoma 1144–1161 v tradiciji spanheimskega ministeriala za samostan Admont med pričami zasledimo Hiltibranta *de Craine* pred Markwardom *de Laibach* (oba s

⁸⁹ UBK I, št. 121; Gradivo IV, št. 411.

⁹⁰ Žontar, *Zgodovina*, str. 43–44.

⁹¹ O ministerialih v mestih gl. Dilcher, *Die Rechtsgeschichte*, str. 344 sl.; Haverkamp, *Die »frühbürgerliche« Welt*, str. 587 sl.; Marckhgott, *Zur Bezeichnung*, str. 228 sl.; Dopsch, *Zur topographischen*, str. 90 sl.; in zbornik *Stadt und Ministerialität* (1973). Na primeru Briksna tudi Pfeiffer, *Ministerialität*.

⁹² Fresacher, *Klagenfurt*, str. 118 sl.

⁹³ Žontar, *Zgodovina*, str. 12.

⁹⁴ Hauptmann, *Staroslovenska družba*, str. 108–115; Kos, *Naselitev Gorenjske*, str. 9 sl.

⁹⁵ MDC III, št. 528; Gradivo IV, št. 17.

⁹⁶ MDC I, št. 90; Gradivo IV, št. 135.

⁹⁷ UBSt I, št. 208; Gradivo IV, št. 169. O njem prim. zgoraj str. 18.

⁹⁸ Prim. Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 46.

Kranjske, prvi verjetno imenovan po Kranju).⁹⁹ Zelo zanimiva je listina iz leta 1155, izstavljena pri cerkvi sv. Ruperta v Vidmu pri Krškem, s katero je Henrik Pris po naročilu koroškega vojvode Henrika Spanheima prepustil krškemu škofu kranjsko posest Tirna pri Vačah.¹⁰⁰ Med elitnimi pričami na začetku seznama je brat Henrika Prisa Majnhalm, začetnik grofov Višnjegorskih, vendar imenovan kot Majnhalm *de Chraïne*, proti koncu pa je med ministeriali grofov Bogenskih za Bertoldom *de Gurkeulde* (iz Krškega) naveden Ditrik *de Chraïne*. Tudi v tem primeru, ko se številne priče imenujejo po gradovih ali drugih krajih – Ptuj, Rajhenburgu, Vitanju, Žebniku, Višnji Gori, Krškem idr. – bi bila nedoločna oznaka »s Kranjske« skoraj nesmiselna. Iz istega razloga velja izpostaviti še zgoraj omenjeno freisinško listino iz okrog 1160, najverjetneje nastalo v Škofji Loki, kjer je pričal Herwik *de Creine*.¹⁰¹ Med letoma 1181–1200 je bil priča listine grofa Alberta Višnjegorskega Pabo *de Chrein*.¹⁰² Zelo zanimivo dejstvo je, da se Majnhalm iz rodu svobodnih Puxov, prednik grofov Višnjegorskih, v kar šestih virih iz časa 1136–1165 imenuje *de Chraïne*.¹⁰³ Ali je imel kakšno povezavo s Kranjem? Vsekakor bi pri pogostih omembah in pri relativno znani osebi stežka sprejeli, da se imenuje le zelo splošno »s Kranjske«. Potrebno je priznati, da gre pri vseh omenjenih osebah za pričanja v plemiških pravnih zadevah in nimamo pravih osnov za sklepanje o meščanskem sloju, temveč prej o plemiškem ali ministerialnem izvoru. Obstaja pa verjetnost, da je vrsta plemičev, ki se v listinah imenujejo *de Chraïne*, dejansko imela bivališče v Kranju kot centralni naselbini Kranjske in verjetnem mejnogrofovskem sedežu, kot so nam pestro sliko predstavile že briksenske tradicije za drugo polovico 11. stoletja.

Razvoj Kranja v meščansko naselbino v 12. stoletju ostaja v podrobnostih neznan. Povezujemo ga lahko prvenstveno z vlogo naselbine kot regionalnega centralnega kraja Gorenjske. Za razliko od Ptuja s prvovrstnim prometno-trgovskim položajem na nekdanji rimski cesti in obmejno lego pa je Kranj ležal odmaknjen od pomembnejših poti trgovine na večje razdalje. Glavni dejavnik razvoja mesta so bile nedvomno centralne funkcije sredi gosto poseljene agrarne pokrajine, koncentrirane na ugodni lokaciji na stiku prometnih poti. V 12. stoletju je bila širša okolica Kranja že intenzivno poseljena in kultivirana – večina vasi v ravnini Kranjskega in Sorškega polja, teras ob Savi in Tržiški Bistrici ter v podnožju Karavank je dokumentiranih že z viri 12. in začetka 13. stoletja, mnoge so še rezultat prvotne slovanske poselitve.¹⁰⁴ Takšna agrarna pokrajina je nujno potrebovala centralni kraj, kjer so se na staro cerkveno središče navezovale trgovsko-obrtne (regionalna menjava in oskrba), prometne funkcije (stičišče prometnih smeri, prehod čez reko z odgovarjajočimi dejavnostmi), vsaj določeno obdobje sodne in

⁹⁹ MDC III, št. 862; Gradivo IV, št. 205.

¹⁰⁰ MDC I, št. 187/II; Gradivo IV, št. 358.

¹⁰¹ Gl. op. 89.

¹⁰² UBSt I, št. 661; Gradivo IV, št. 653.

¹⁰³ MDC I, št. 187; MDC III, št. 673; UBSt I, št. 174, 180, 355, 488; Gradivo IV, št. 128, 144, 157, 337, 358, 480.

¹⁰⁴ Gl. Kos, *Starejša naselitev*, zlasti str. 69 sl.

upravne dejavnosti (briksensko upravno središče, sedež mejnega grofa?), vojaško-obrambna vloga. Nedvomno je šlo za močno centralno, tudi obrambno opremljeno naselbino, na kar bi lahko sklepali po pridevku *Chrainburg*, katerega pojav sovпада s prvo omembo meščanov leta 1221. Po zanimivih ugotovitvah Alfreda Ogrisa za koroška mesta se poimenovanje meščanov z *burgenses*, kot ga zasledimo pri Kranju in pomeni starejši termin, ki ga od začetka 13. stoletja hitro izpodrinejo *cives*, pojavlja izključno pri najstarejših koroških mestih, ki so imela kontinuiran razvoj že od 11.–12. stoletja: v Brežah (od 1158), Beljaku (1211), Velikovcu (1217).¹⁰⁵ Posredni argument za postavitev urbanega razvoja Kranja v 12. stoletje so tudi tesne vezi z mesti na Koroškem, kjer lahko tak razvoj sledimo že celo 12. stoletje. Poleg Velikovca lahko zlasti nastanek Celovca, ki se med 1193–1199 prvič pojavi kot meščanska naselbina vojvod Spanheimov (*in foro Chlagentuurt*),¹⁰⁶ povezuje mo z odgovarjajočim urbanim središčem tostran Karavank v Kranju. Vsekakor so intenzivne trgovsko-prometne vezi med temi tremi mesti prek prelazov Ljubelj in Jezerski vrh potrjene s številnimi kasnejšimi viri.¹⁰⁷

Po letu 1221, ko izpričan obstoj meščanov potrjuje že obstoječe urbano naselje v Kranju, imamo nekaj več virov. Šele 1226 je prvič dokumentiran župnik nedvomno bistveno starejše kranjske župnije (*plebanus de Crainburg*).¹⁰⁸ Med letoma 1230–1246 je bil Kranj v sklopu posesti, ki so kot dota Agnes Andeško-Meranske prišle v roke avstrijskim Babenberžanom – vojvodi Frideriku II. – kar posredno priča o predhodni andeški oblasti nad mestom do smrti mejnega grofa Henrika IV. leta 1228. Mesto je namreč izkazano v seznamu babenberških dohodkov od kovnic in mitnic na Kranjskem – *redditus in Carniola de muta et moneta*¹⁰⁹ – kar priča o trgovanju in prometu v Kranju, od česar se je plačevala mitnina. Zanimivo je, da so dohodki Kranja (*de Chrainburch*) kar petkrat manjši od dohodkov Kamnika, ki je kot andeško-babenberška rezidenca očitno imel v tem času že prioriteto. Dobo prosperitete mesta je nedvomno pomenil čas koroškega vojvode in gospoda Kranjske Ulrika III. Spanheima, ki je v Kranju dokumentirano dvakrat bival in listinil.¹¹⁰ Najpomembnejša je listina iz leta 1256, ko je vojvoda grofom Ortenburškim za sklenjeno zavezništvo *in civitate Chreinburch* podelil zemljišče, na katerem so lahko zgradili utrdbo z (mestnimi) vrati (gl. sliko 5).¹¹¹ S to omembo je Kranj kot razvita urbana naselbina neizpodbitno potrjen.

¹⁰⁵ Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 61 sl.; prim. Marckhgott, *Zur Bezeichnung*, str. 226 sl.; Melik, *Mesto (civitas)*, str. 299 sl. Termin *burgenses* zasledimo med letoma 1220–1224 tudi pri Mariboru, kjer začetek urbanega razvoja nedvomno sodi v 12. stoletje (MDC IV/1, št. 1808; Gradivo V, št. 329).

¹⁰⁶ MDC III, št. 1412; Webernig, *Wie alt ist Klagenfurt?*, str. 11 sl.

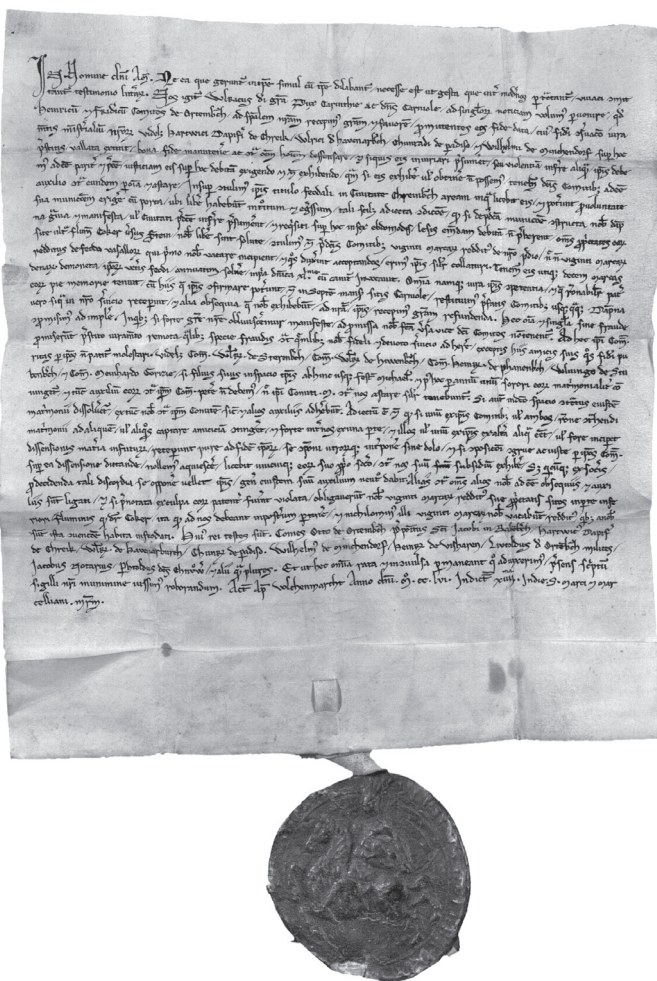
¹⁰⁷ Gl. Žontar, *Vloga Kranja*, str. 137 sl.; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 60, 253 sl.

¹⁰⁸ UBK II, št. 48, 49; Gradivo V, št. 449, 450.

¹⁰⁹ *Die Landesfürstlichen Gesamturbare*, str. 51.

¹¹⁰ UBK II, št. 200, 363.

¹¹¹ MDC IV/1, št. 2632; UBK II, št. 225. Kot so potrdile arheološke raziskave, je šlo za prvotni stolp kot izvorni in najstarejši del kasnejšega mestnega gradu Khislstein. Gl. Sagadin, *Rezultati*, str. 9–10.

Insup omnia ipis titulo feudali in civitate Chrenimbach aream
libre habebat

Slika 5: Listina koroškega vojvode Ulrika III. Spanheima iz leta 1256, s katero je ortenburškima grofoma Henriku in Frideriku v svojem mestu Kranj podelil zemljišče, kjer sta smela zgraditi utrdbo z (mestnimi?) vrati. Najverjetneje je šlo za prvotni stolp kasnejšega mestnega gradu Khislstein. V tem dokumentu je Kranj prvič omenjen z uglednim nazivom civitas (mesto). Spodaj detajl z omembo Kranja (originalna listina v Haus- Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, Allgemeine Urkundenreihe, 1256 VI 18, Velikovec).

Kot smo prikazali, sodi Kranj poleg Ptuja nedvomno med najstarejša slovenska celinska mesta. Kot prastar centralni kraj je skozi stoletja doživljal naravni razvoj v meščansko naselje in je enkrat v teku 12. stoletja pod vodstvom (neznane) mestnega gospoda tudi v pravnem pogledu in urbanistični zasnovi dobil svojemu času odgovarjajoč urbani značaj. Kot je ugotovil že Vasilij Melik in kar dodatno potrjuje naš oris razvoja, se Kranj poleg Ptuja in Beljaka v virih niti enkrat ne omenja kot

forum, temveč zgolj *civitas* oziroma *Stadt*.¹¹² Oznaka *forum* je v 12. in prvi polovici 13. stoletja pomenila v prvi vrsti začetno fazo načrtno ustanovljenih novih meščanskih naselij ali mestnih predelov, ki se niso razvili neposredno iz starejših naselbinskih predhodnikov, kakršen je bil na primer centralni Kranj.¹¹³ Ravno za omenjena tri mesta pa imamo dokazan stoletja trajajoč razvoj že od zgodnjega srednjega veka, morda celo od pozne antike. Vsekakor Kranj ni bil novoustanovljeno meščansko naselje, ki bi se šele pravno izločilo iz nekega zemljiškega gospodstva, temveč je šlo za prastaro središče, ki je imelo vedno bolj ali manj neagraren značaj in s tem predispozicije za zgodnjo preobrazbo v mesto nove dobe.

Zaključek

Osnovni namen pričujoče razprave je bil, da problem »nastanka« srednjeveških mest na Slovenskem na nekaj primerih prikažem v novi, drugačni perspektivi, zlasti na osnovi sodobnih pogledov na to problematiko, do katerih je v zadnjih desetletjih prišla evropska primerjalna zgodovina mest. Novo izhodišče bi najbolje ponazorili z ustreznjšim izrazom »nastajanje« namesto »nastanek« ali »ustanovitev« srednjeveškega mesta, kar bolje prikaže bistvo problema. V večini primerov je šlo namreč za dolgotrajne, stoletja trajajoče procese s socialno, ekonomsko, pravno, urbanistično-gradbeno komponento. V slovenskem zgodovinopisju je tema na prvi pogled že davno razjasnjena in se z njo v zadnjem času podrobneje ni ukvarjal nihče. Izrazi »ustanovitev mesta« ali »mestne pravice« oziroma »podelitev mestnih pravic« so nam na videz jasni, vsakdanji, pogosto uporabljeni ob prilikah proslavljanja starosti določenega mesta oz. pridobitve mestnih pravic. V standardnih zgodovinskih sintezah najdemo stavke kot: *v notranjosti slovenskega ozemlja ... so antična mesta propadla ... nastala je agrarna pokrajina, v kateri so od 12. stoletja nastajala mesta povsem na novo; ... največ meščanskih naselbin na Slovenskem je nastalo v 13. pa tudi še v 14. stoletju, naselbine iz 11. ali 12. stoletja so omejene na Koroško ...*¹¹⁴ Narejene so preglednice nastanka mest z letnicami, ko naj bi dobila mestne pravice (za vsa slovenska celinska mesta domnevno šele od začetka 13. stoletja dalje).¹¹⁵ K problemu nastajanja mest običajno še vedno pristopamo s predpostavko, da so se pojavila v nekem trenutku iz nič in gre za popolnoma nov pojav v srednjeveški družbi, brez kakršnekoli povezave z različnimi zgodnejšimi naselbinskimi oblikami. Stvar pa dejansko ni tako jasna in že kar naivno preprosta. Kaj pa je bilo pri nas med 6. in 13. stoletjem? Samo vasi polne slovenskih kmetov, tu in tam že kakšen grad in nič več?

V našem pogledu na to problematiko že predolgo prevladujejo klišejske predstave, ki so se uveljavile pod vplivom pravnih zgodovinarjev v 19. stoletju, in so morda dopustne v preprostem laičnem razumevanju problema, za stroko pa

¹¹² Melik, *Mesto (civitas)*, str. 308.

¹¹³ Gl. navedbo literature pri Kosi, *Začetki Škofje Loke*, str. 88.

¹¹⁴ *Zgodovina Slovencev*, str. 191–193.

¹¹⁵ Prav tam, str. 193.

nesprejemljive. Zgodovinopisje v srednjeevropskem, problemsko nam sorodnem prostoru, je namreč že pred desetletji prišlo do nekaterih splošno priznanih novih pogledov oz. izhodišč glede nastanka in razvoja pojava, ki ga običajno imenujemo »srednjeveško mesto«. ¹¹⁶ Enostransko opredeljevanje mest izključno s pravnimi kriteriji že dolgo ne zadošča več za zaobjetje izrazito kompleksne problematike. Vidik »mestnih pravic« kot konstitutivnega elementa mestnega značaja naselbine je preživet, za znanstveno zgodovinsko raziskovanje nedopusten in vodi v brezplodno iskanje trenutka »povzdiga v mesto« oziroma »podelitve pravic«. V virih dejansko razpolagamo le s popolnoma naključno ohranjenimi prvimi omembami naselbin s termini, ki pomenijo že obstoječo meščansko naselbino (*civitas, Stadt, forum ...*) oziroma meščane (*cives, burgenses ...*). Prve omembe v virih pa so za resno znanstveno proučevanje zelo dvomljive vrednosti in v najboljšem primeru omogočajo zgolj približno časovno orientacijo in nič več. O zgodnji zgodovini posamezne urbane naselbine ne povedo nič! Kot je jedrnato zapisal eden najbolj pronicljivih preučevalcev naših mest, pokojni akademik Sergij Vilfan: *Kar zadeva posamezna mesta na Slovenskem, se njihova krajevna zgodovina ... le prerada zadovoljuje s prav tako cenanim kot dvomljivim pripomočkom, kakršne so prve omembe v pisanih virih.* ¹¹⁷

Takšna obravnava nastanka mest avtomatsko izključuje vse predoblike, zgodnje oblike oziroma faze razvoja mest, zamegljuje pogled na pogosto precej dolgotrajen razvoj posamezne urbane naselbine in je zato znanstveno popolnoma neutemeljena. Zgodovina mest se ne začne šele z dobo 12.–13. stoletja, ko se je izoblikovala pravno opredeljena naselbinska kategorija v obliki, ki jo običajno razumemo kot »srednjeveško mesto«. Urbane naselbine – razen redkih izjem – najpogosteje niso nastale iz nič, »na zeleni trati«, imele so zgodnejše razvojne faze, ki so sestavni del zgodovine posameznega mesta. Že zgodnejša obdobja so razvila različne centralne kraje z neagrarnim značajem – pogosto zametke kasnejših mest – ki jih ne moremo ignorirati, če hočemo kompleksen pojav resnično razumeti. Prav te zgodnje faze v nastajanju mest so v zadnjih desetletjih eno od torišč zgodovinskega proučevanja.

V središču moje razprave je bila ta »predzgodovina« slovenskih mest, če uporabim v naši stroki uveljavljen, a za sodoben pogled na nastajanje mest ne ravno posrečen, morda celo neprimeren izraz. ¹¹⁸ Gre namreč za zgodnje, v neredko primerih fundamentalno, obdobje kot sestavni del organskega in dolgotrajnega razvoja mnogih urbanih naselbin, ne pa za manj pomembno »predzgodovino«. Ker je količina ohranjenih pisnih zgodovinskih virov za obdobje zgodnjega in visokega srednjega veka, ki je v jedru obravnave zgodnje mestne zgodovine, precej

¹¹⁶ Nekaj temeljnih novejših zbornikov in monografij: Schlesinger, *Beiträge* (1963); Stoob, *Forschungen* (1970); Ennen, *Die europäische Stadt* (1972); *Vor- und Frühformen* I in II (1973, 1974); *Die Stadt des Mittelalters* I (1975); Isenmann, *Die deutsche Stadt* (1988); Pitz, *Europäisches Städtewesen* (1991); Engel, *Die deutsche Stadt* (1993); Nicholas, *The Growth of the Medieval City* (1997).

¹¹⁷ Vilfan, *Zgodovina mest*, str. 157.

¹¹⁸ Prim. Zwitter, *K predzgodovini*, str. 218 sl.; Štih, *K predzgodovini*, str. 243 sl.

pičla, je nujen interdisciplinaren pristop, z velikim poudarkom zlasti na ugotovitvah arheologije. Žal je naša srednjeveška arheologija, zlasti kar se tiče – za našo problematiko bistvenih – raziskav starih mestnih jeder, še bolj ali manj v povojih, in zato pri argumentiranju posameznih tez pogosto ni mogoče postaviti trdnih zaključkov, temveč le bolj ali manj verodostojne hipoteze. Se je pa kot absolutno nujen metodološki pristop glede razjasnitve mnogih problemov terminologije, pravno- in socialnozgodovinske tematike ipd. pokazala primerjalna obravnava, ki se je v evropskem proučevanju mest uveljavila kot eden temeljnih znanstvenih pristopov (vergleichende Städtegeschichte). Naj glede tega navedem še eno od misli Sergija Vilfana: *Razvoj evropske primerjalne zgodovine mest utegne v marsičem pripomoči do bolj življenjskih predstav tudi o sami zgodovini slovenskih mest.*¹¹⁹

Zadržimo se še pri problemu, ki je bil izpostavljen v naslovu razprave – »Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine?« Na začetku je potrebno poudariti, da v mednarodnem zgodovinskem proučevanju mest še ni konsenza glede enotne terminologije za zgodnje centralne naselbine neagrarnega značaja in diskusija je še vedno odprta.¹²⁰ Znanost je v desetletjih od druge svetovne vojne do danes naredila izjemen napredek glede poznavanja teh zgodnjih središč, zlasti na osnovi izjemnih in velikopoteznih arheoloških raziskav.¹²¹ Dejansko gre za pravi tektonski premik v pristopu k problematiki mest, ki pa v naše zgodovinopisje – kdove zakaj – do sedaj še ni začel prodirati. Splošno sprejeto dejstvo je, da je šlo v celotnem evropskem prostoru najkasneje od frankovskega obdobja dalje za obstoj številnih naselbin neagrarnega značaja in s celim spektrom centralnih funkcij, ki so se iz različnih vidikov jasno ločile od preprostih agrarnih naselij (vasi). Poleg mest znotraj meja nekdanjega rimskega cesarstva, kjer je obstajala večja ali manjša kontinuiteta z antiko, so te središčne naselbine (»centralni kraji« po uveljavljeni terminologiji, prevzeti iz geografije) nastajale na zelo različnih političnih in družbeno-zgodovinskih podlagah – in odgovarjajoče tudi v različnih pojavnih oblikah – od Anglije, Belgije, Nizozemske, vikinškega sveta Skandinavije in obal sosednjih dežel, pa do pokrajin nemškega cesarstva in vzhodnih slovanskih dežel (Poljske, Češke, Moravske, Rusije) ter Madžarske. Njihovo skupno značilnost pomenijo jasno izražena multifunkcionalnost ter centralni pomen znotraj določene regije oziroma izoblikovani intenzivni prostorski odnosi med središčem in širšim agrarnim zaledjem. V znanosti za njihovo označevanje zasledimo različne termine: zgodnja mesta, zgodnesrednjeveška mesta, zgodnje mestne naselbine, zgodnje oblike mest, starejša mesta, mesta starejšega tipa, protomesta, predkomunalna

¹¹⁹ Vilfan, *Zgodovina mest*, str. 157.

¹²⁰ Različni pogledi in nenenotnost v terminologiji so prišli do izraza še na simpoziju »Internationale Tagung Europäische Städte im Mittelalter«, ki je potekal od 14. do 17. oktobra 2008 na Dunaju.

¹²¹ Gl. na primer zbornike: *European Towns* (1977); *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen* (1982); *Frühgeschichte der europäischen Stadt* (1991); *Burg-Burgstadt-Stadt* (1995); *Hausbau und Raumstruktur* (1996); *Die Frühgeschichte der europäischen Stadt* (1998); *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt* (2001); *Post Roman Towns, Trade and Settlement* (2007).

mesta, predurbane naselbine, zgodnji mestni naselbinski kompleksi in podobno (*frühe Städte, Frühstädte, frühmittelalterliche Städte, frühstädtische Siedlungen, Frühformen der Stadt, ältere Städte, Städte alter Art, Protostädte, vorkommunalen Städte, präurbane Siedlungen, frühstädtische Siedlungskomplexe*). V novejših obravnavah so smatrana za zgodnjo fazo oziroma pojavno obliko kasnejših pravno izoblikovanih mest visokega in poznega srednjega veka in pretežna večina se jih je dejansko razvila v močna urbana, še danes obstoječa središča. V bistvu novega gledanja gre za razumevanje in sprejemanje teh zgodnjih pojavov kot samostojne in posebne reprezentativne oblike fenomena mesto in ne zgolj kot nepomembne predhodnike, »predzgodovino« kasnejših »pravih« mest, ki je lahko odpravljena v uvodnem poglavju obravnav posameznih urbanih središč. Odgovarjajoče takšnemu izhodišču mnogi strokovnjaki te zgodnjeurbane naselbinske oblike že označuje kot mesta, sicer z različnimi pridevki, ki jih ločujejo od kasnejše faze »pravnega«, »komunalnega mesta« (*Rechtsstadt, kommunale Stadt*).¹²²

V zvezi s takim pristopom k problemu se znova in znova pojavlja vprašanje definicije srednjeveškega mesta, ki v znanstveni diskusiji nikakor ne izgublja na pomenu.¹²³ V novejših poskusih definicij prevladuje tendenca po univerzalnih kriterijih, ki bi zajemali pojav ne glede na čas in prostor. Za ilustracijo, kakšna so danes metodološka izhodišča sodobnega zgodovinskega proučevanja mest, naj navedem nekaj novejših poskusov opredelitve pojava mesta.

Definicija Franza Irsiglerja se glasi:

»Mesto je naselbina, ki se razlikuje od vasi in neagrarnih monofunkcijskih naselij, ima relativno *večji obseg, zgoščeno in diferencirano pozidavo*, poklicno *specializirano in socialno diferencirano prebivalstvo* ter *centralne funkcije* (v politično-gospodstveno-vojaškem, gospodarskem, kultnem in kulturnem smislu) za določeno regijo in regionalno prebivalstvo. Njena pojavnost oblika, notranja struktura ter število in značaj funkcij so glede na čas in prostor različni. Vsakokratna kombinacija določa na eni strani individualnost vsakega mesta posebej, na drugi pa omogočajo tipične kombinacije prepoznavanje začasnih in regionalnih tipov ali značilnih oblik mest (glede na prevladujoče kriterije).«¹²⁴

Priznana angleška medievistka Susan Reynolds je pred desetletjem mesto definirala na sledeč način:

»Funkcionalni vidik: mesto je stalna in *zgoščena* človeška naselbina, v kateri se znaten del prebivalstva ukvarja z *neagrarnimi dejavnostmi*, zlasti z različnim trgovanjem in obrtni ter morda *upravnim, političnim* ali drugim poklicnim delom. Mesto tako normalno živi, vsaj delno, od živil, pridelanih s strani prebivalstva, živečega izven mestne naselbine. Večja mesta lahko uvažajo del potrebnih živil od daleč, a večina jih živi prvenstveno od produkcije okoliškega podeželja, kateremu sama nudijo v mestu proizvedene dobrine in razne storitve. Mestne funkcije kot

¹²² Nekaj novejših prispevkov o tej problematiki: Müller-Mertens, *Frühformen*, str. 997 sl.; Engel, *Die deutsche Stadt*, str. 17 sl.; ista, *Wege*, str. 9 sl.; Brachmann, *Von der Burg zur Stadt*, str. 317 sl.; Opll, *Das Werden*, str. 561 sl.; ter monografija Pitz, *Europäisches Städtewesen*.

¹²³ Pregled pri Heit, *Vielfalt der Erscheinung*, zlasti str. 10 sl.

¹²⁴ Irsigler, *Was machte*, str. 40; citirana tudi pri Heit, *Vielfalt der Erscheinung*, str. 11.

tržno središče omogočajo ugodne razmere za izvajanje *sodnih, verskih in administrativnih* dejavnosti. Katere od teh funkcij se pojavijo prve in katere kasneje prevladajo, variira od mesta do mesta in v teku časa.

Socialni vidik: prebivalci mesta imajo običajno zavest, da so drugačna, posebna skupina ljudi, in jih kot take smatrajo tudi prebivalci ostalih, pretežno kmečkih naselbin. Čeprav so lahko notranje razdeljeni in razslojeni, izražajo skupno *zavest o drugačnosti* od prebivalstva izven mesta.«¹²⁵

Ferdinand Opll je šel v težnji, da bi definicija mesta v največji možni meri zaobsegla celotno srednjeveško obdobje, v abstrahiranju še najdlje:

»Srednjeveško mesto v svoji kronološko kot regionalno vsakokrat drugačni pojavnimi oblikami je neagrarna velika oziroma *večja* naselbina z *diferenciranimi in organiziranimi strukturami v ekonomskem, pravnem, socialnem in topografskem* oziru ter s *centralnimi funkcijami*.«¹²⁶

Bistvo teh sodobnih definicij je v relativnosti, odprtosti, nenavezanosti na določeno ožje zgodovinsko obdobje in njegovo specifiko, kar šele v nadaljnji zgodovinski analizi posameznih primerov omogoča konkretizacijo in podrobnejše opredeljevanje posameznih značilnosti oziroma oblik. Znanost se torej ne zavzema za absolutno, strogo in izključujočo definicijo mesta – kot starejše zgodovinopisje – temveč dopušča obstoj različnih pojavnih oblik glede na čas in prostor. To je tako rekoč revolucionaren napredek glede na preživeto pravno definiranje mest. Značilno je, da se vse tri zgornje opredelitve izogibajo kakršnimkoli pravnim kriterijem in historičnim terminološkim oznakam (npr. *civitas*, *Stadt* in podobno), ki so v svoji izpovednosti nujno zelo relativne vrednosti. Nesluten razvoj evropske srednjeveške arheologije, z že kar nepregledno maso gradiva in ugotovitev, je pripeljal celo do potrebe, da si arheološka veda izdela svoje lastne kriterije za opredeljevanje »urbanosti« naselbin, ki so predmet raziskav.¹²⁷ Arheološki kazalci nakazujejo izjemne možnosti za boljše razumevanje najrazličnejših vidikov mestnih naselbin, zlasti v zgodnejših obdobjih, za katera so pisni (zgodovinski) viri najpogostejše preveč pičli in nezadovoljivi. Obenem je tu očitna nujnost povezovanja različnih strok, na prvem mestu zgodovine in arheologije, za čimbolj objektivni interdisciplinaren pristop k problematiki srednjeveških mest.

Skušajmo v luči prikazanih sodobnih izhodišč primerjalne zgodovine mest povzeti ugotovitve glede dveh najbolj reprezentativnih zgodnesrednjeveških centralnih krajev celinske Slovenije – zgoraj prikazanega Kranja ter Ptuja, ki smo ga obravnavali v prvem delu razprave.¹²⁸ Katere značilne mestne poteze, glede na navedene definicije, bi v teh primerih lahko izpostavili? Nedvomno gre v obeh primerih za *večji obseg* naselij, bistveno drugačen od tedanjih vasi. Pri Ptuju je to evidentno izraženo v znameniti listini kralja Arnulfa s konca 9. stoletja in njenih kasnejših potrditvah, kjer imamo celo podrobnejše topografske opredelitve – govor

¹²⁵ Reynolds, *English Towns*, str. 207–208, s pronicljivim argumentiranjem svoje definicije.

¹²⁶ Opll, *Das Werden*, str. 564.

¹²⁷ Gl. Steuer, *Überlegungen zum Stadtbegriff*, str. 31 sl.

¹²⁸ Kosi, *Predurbane*, str. 289 sl.

je o posameznih tretjinah naselbine oziroma o zgornjem, vzhodnem »mestu«, kjer so gradili novo cerkev, ter spodnjem, zahodnem delu Ptuja. O velikosti pričajo tudi tri cerkve, izpričane že za 9. stoletje, ter veliko zgodnjeresnjsko grobišče, kakršnih ne premorejo agrarne naselbine. Omenjen opis omogoča tudi sklep o *zgoščenosti* in obenem *diferencirani pozidavi*. Poleg cerkva so na Ptujju omenjeni različni »dvori« oziroma parcele (*curtilia loca*), ki bi ob primerjavah s podobnimi termini drugod lahko pomenili že neko načrtno parcelacijo naselja.¹²⁹ Dokumentirani obiski salzburskega nadškofa, dejstvo, da je eno od cerkva zgradil knez Kocelj, ter odkriti grobovi plemiške elite omogočajo sklep, da so poleg utrdbe na grajskem griču verjetno obstajali še kakšni reprezentativnejši bivalni objekti v naselbini. Tudi v primeru Kranja posredno lahko sklepamo na precejšnjo velikost naselbine, saj gre okoli cerkve sredi naselja za ogromno grobišče (okrog 1000 odkritih grobov), o *zgoščenosti* pozidave oziroma razporeditvi ali tipih zgradb v tistem času pa žal še ni ustreznih arheoloških ugotovitev. Na *diferencirano pozidavo* kažejo briksenske tradicije iz srede 11. stoletja, ki omenjajo utrdbo ter fevde (zemljišča) ministerialov in klerikov v naselbini, ki seveda predpostavljajo tudi ustrezne zgradbe. V obeh naselbinah lahko nedvomno govorimo tudi o *socialno diferenciranem prebivalstvu*, ki so ga v Kranju sestavljali ministeriali, kleriki, svobodnjaki in podložniki (*mancipia*), tako slovanskega kot nemškega rodu, omenjeni v briksenskih tradicijah. Tudi situacija na Ptujju je bila verjetno podobna – kot v številnih bolj dokumentiranih zgodnjearhonskih naselbinah je precej prebivalstva nedvomno sestavljal sloj podložnikov raznih poklicev, vsaj v 9. stoletju pa tudi nek elitni, plemiški sloj, ki je jasno izpričan v odkritih grobovih.¹³⁰ Število cerkva in obiski salzburskih nadškofov nedvomno pričajo o določenem številu klerikov v naselbini, utrdba nad mestom o vojaškem sloju (že ministeriali?). O *poklicni specializaciji* prebivalstva obeh naselbin za sedaj še ne moremo podrobneje govoriti, bi pa odločilne odgovore lahko dala morebitna bodoča arheološka odkritja. Ravno v tem segmentu so namreč arheološke raziskave številnih zgodnjih mestnih središč po Evropi prinesle najbolj senzacionalna spoznanja. Posredno bi o različnih poklicih prebivalcev na Ptujju lahko sklepali ob omembi mitnine, ki predpostavlja promet ter redno in urejeno trgovanje, s tem pa obstoj trgovcev (najdbe celo bizantinskih novcev), tovarnikov, nosačev, določenih obrtnikov (kovači, kožarji in sedlarji, lončarji, morda tudi bolj specializirane obrti – obdelava kovin, roževine ...), tudi tavern z ustrežno poklicno sestavo prebivalstva ter »uradniškega« sloja (mitničarji, sodniki, redarji idr.).¹³¹ Glede *organiziranih struktur* različnih vidikov moramo v primeru Ptujja izpostaviti dejstvo, da Arnulfova darovnica poleg mitnine navaja posebno sodstvo za naselbino (*bannum*), ki je bilo v tem času specifikum tržnih središč,¹³² ter most čez Dravo, ki je pomenil gospodarski in strateški moment izjemnega pomena in je bil nedvomno odgovarjajoče oskrbovan in vzdrževan. Vse to

¹²⁹ Prav tam, str. 298 sl., 323–324. Žal te teze za sedaj ne moremo podkrepiti s kakršnimi koli arheološkimi ugotovitvami.

¹³⁰ Prav tam, str. 300, op. 177.

¹³¹ Prav tam, str. 321 sl.

¹³² Prav tam, str. 305 sl.

pa predpostavlja neko stopnjo notranje organiziranosti naselbine. S tem lahko pri Ptujju nedvomno povezujemo tudi oznako *civitas*, ki je v tedanjem času pomenila pomembnejši centralni kraj – vsekakor precej več kot običajno agrarno naselbino in nikakor ne le samega gradu. Določeno organizirano strukturo je pomenil tudi obstoj več cerkvenih objektov z odgovarjajočim kulturnim/religioznim vplivom na življenje cele naselbine. V primeru Kranja za razpoznavanje organiziranih struktur ne razpolagamo s tako dobrim virom, vendar lahko opozorimo na zgođen obstoj cerkvenega objekta, prafarnega središča za velik del Gorenjske, in omembo v naselbini bivajočih klerikov. Dejstvo, da je bilo v drugi polovici 11. stoletja v Kranju vpricho briksenskega škofa in na desetine prič različnega socialnega statusa izvedenih kar 38 tradicij posesti, omogoča sklep o ustreznih strukturah za bivanje ter redno oskrbo precej ljudi in posredno o komuniciranju z okoliškim podeželjem, transportu in menjavah dobrin (trgovanju). Drug pomemben moment je nedvomno predstavljala utrjenost kranjske naselbine – ohranjenost poznoantičnega obzidja, ki je prostorsko definiralo meje, znotraj katerih se je oblikovalo in organiziralo življenje naselja. Občutek skupne varnosti in odgovarjajoče organiziranje obrambe ter vzdrževanja obrambnih naprav so nedvomno prispevali k posebni skupni zavesti o pripadnosti nasproti »onim zunaj«, kar je bil lahko eden od pomembnih zgodnjih indecev mestne identitete. Ravno to nam z vidika »zunanjih« morda kaže detajl iz omenjene listine za Škofjo Loko iz leta 973, ki govori o *via Chreinariorum*, cesti »Kranjčanov«.¹³³ Vse omenjeno nas pripelje do *centralnih funkcij* Ptujja in Kranja, tistih dejavnosti, ki so jih središča opravljala za širše zaledje:

- promet (nekdanje rimske ceste in most pri Ptujju; prehod čez reko in morda že most pri Kranju);
- trgovanje (pobiranje mitnine in *bannum* kot posebno tržno pravo, jasen indic tržnega središča pri Ptujju; pri Kranju domnevno regionalno tržišče glede na druge centralne funkcije);
- kultne/religiozne dejavnosti (prafarno središče s tremi cerkvami pri Ptujju; pomembna prafara z zgodnjim cerkvenim objektom iz 9. stoletja v Kranju);
- upravne funkcije (pri Ptujju prvotno središče kraljeve posesti, zatem velikega zemljiškega gospostva Salzburga, jedro obsežne agrarne kolonizacije med 10.–12. stoletjem, osrednji kraj širše regije med Pohorjem in Ogrsko [*marchia Pitouiensis*]; pri Kranju prvotno središče Gorenjske, morda center »plemena« Karniolcev, upravno središče briksenske posesti na Kranjskem, sedež mejnega grofa);
- vojaške/obrambne funkcije (Ptuj z utrdbo nad mestom strateška postojanka države na meji z Ogrsko; Kranj z antičnim obzidjem prvotna vojaška postojanka Kranjske).

Kljub za zdaj še rudimentarnosti navedenih kazalcev zgodnjega mestnega značaja Ptujja in Kranja sem prepričan, da bi temeljite arheološke raziskave v marsičem potrdile oziroma dopolnile zgornje, v nekaterih pogledih še hipotetične ugotovitve. Nedvomno pa lahko zaključimo sledeče:

¹³³ Gl. zgoraj str. 11.

Ptuj in Kranj sta bila v obravnavanem obdobju naselbini, bistveno drugačni od preprostih agrarnih naselij. Šlo je za relativno večji naselbini, s precejšnjo koncentracijo prebivalcev in mnogoterimi centralnimi funkcijami, v čemer sta se temeljito razlikovali od vasi. Ptuj je bil do ustanovitve Maribora v 12. stoletju (in še kasneje) daleč najpomembnejši centralni kraj v Podravju, Kranj do razvoja novih urbanih naselbin v Kamniku in Škofji Loki v 12.–13. stoletju najzgodnejše in najpomembnejše središče na Gorenjskem, v jedru prvotne Kranjske. Oba kraja sta se kasneje razvila – dokazano zgodaj – v pravno izoblikovano mesto visokega oz. poznega srednjega veka. Pri Ptujju z oznako *civitas* že v zadnji četrtini 12. oz. na prelomu iz 12. v 13. stoletje, pri Kranju z leta 1221 izpričanimi meščani (*burgenses*) ter leta 1256 statusno oznako *civitas*, kar vse predpostavlja ustrezno pravno-ekonomsko strukturo meščanske naselbine nove dobe. Oba kraja sta tako, v slovenskem okviru med najzgodnejšimi, še v pravnem pogledu dopolnila in zaključila svoj večstoletni naselbinski razvoj. Ali bi ju lahko že v prikazanem obdobju med 9. in 12. stoletjem imenovali »mesto« ali »mestna naselbina«? Ob pomanjkanju arheološko podkrepljenih argumentov in trenutno tudi v okviru evropske primerjalne zgodovine mest še neenotni terminologiji bi bilo to morda za sedaj še sporno oziroma pretirano. Nedvomno pa tudi slovenska zgodovinska znanost potrebuje nek strokovni termin, s katerim bi označevali takšne zgodnje srednjeveške centralne kraje in jih jasno opredelili od navadnih agrarnih naselij. Če se vrnemo k naslovu razprave in v njem zastavljeni dilemi – »predurbane ali zgodnjeurbane naselbine« – mislim, da v primeru Ptujja in Kranja te dileme ni več. Glede na predstavljene definicije pojma »mesto«, ki se v zadnjem času uveljavljajo v znanosti, obe naselbini v mnogočem izpolnjujeta kriterije in izkazujeta določen urban, mestni značaj. Za označitev takšnih naselbin zato predlagam in postavljam slovenski zgodovinski (in arheološki) stroki v diskusijo uporabo termina »zgodnjeurbana naselbina« ali »zgodnja mestna naselbina« (ekvivalent v nemški historiografiji uporabljanih izrazov *frühstädtische Siedlung*, *präurbane Siedlung* in podobno). Poleg uvedbe nove terminologije pa je bistvenega pomena, da v stroki tudi spremenimo tradicionalen in zastarel pogled na problematiko srednjeveških mest in ga osvežimo z novo, bolj življenjsko in realnostim tistega časa prilagojeno perspektivo. Upam, da sem s pričujočo razpravo v tem vsaj do neke mere uspel.

Okrajšave:

DO II	<i>Die Urkunden Otto des II.</i>
DH IV	<i>Die Urkunden Heinrichs IV.</i>
Gradivo	<i>Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku</i>
MDC	<i>Monumenta historica ducatus Carinthiae</i>
RG	<i>Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol</i>
TB	<i>Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen</i>
UBK	<i>Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain</i>
UBSt	<i>Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark</i>

Viri:

- Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der Deutsch-Österreichischen Erblände im Mittelalter*, Ernst Schwind, Alfons Dopsch (ed.). Innsbruck: Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1895.
- De Rubeis, Ioannes F. B. M., *Monumenta ecclesiae Aquilejensis*. Argentinae, 1740.
- Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter*, Alfons Dopsch (ed.). Österreichische Urbare, I. Abteilung, 2. Band. Wien und Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1910.
- Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten, I. Band: 957–1271*, Hermann Wiesflecker (ed.). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1949.
- Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen*, Oswald Redlich (ed.), Acta Tirolensia. Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols, I. Band. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1886.
- Die Urkunden Heinrichs IV.*, Dietrich von Gladiss (ed.). *Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/1*. Hannover: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1978.
- Die Urkunden Otto des II.*, Theodor Sickel (ed.). *Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1*. München: MGH, 1980.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Druga knjiga (801–1000)*, Franc Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba, 1906.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Tretja knjiga (1001–1100)*, Franc Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba, 1911.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Četrta knjiga (1101–1200)*, Franc Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba, 1915.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Peta knjiga (1201–1246)*, Milko Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba 1928.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Erster Band: Die Gurker Geschichtsquellen 864–1232*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1896.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Zweiter Band: Die Gurker Geschichtsquellen 1233–1269*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1898.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Dritter Band: Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1904.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Vierter Band: Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269, Erster Teil: 1202–1262*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1906.
- Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, I. Band: 798–1192*, Josef Zahn (ed.). Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.
- Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I. Band: 777–1200*, Franz Schumi (ed.). Laibach: samozaložba, 1882/3.
- Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, II. Band: 1200–1269*, Franz Schumi (ed.). Laibach: samozaložba, 1884/1887.

Literatura:

- Albertoni, Giuseppe, Začetki razdrobljene briksenske posesti na Kranjskem v 10. in 11. stoletju. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). Loški razgledi, Doneski 11. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 49–59.
- Avguštin, Cene, *Kranj. Naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999.

- Avguštin, Cene, Novejša raziskovanja o umetnostni zgodovini Kranja; v: Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, ²1982, str. XXXVIII–XLVII.
- Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Bernhard Diestelkamp (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 11. Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1982.
- Bizjak, Matjaž, Razvoj, uprava in poslovanje freisinške in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). Loški razgledi, Doneski 11. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 111–124.
- Brachmann, Hansjürgen, Von der Burg zur Stadt. Magdeburg und die ostmitteleuropäische Frühstadt. Versuch einer Schlußbetrachtung. *Burg–Burgstadt–Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann (Hg.). Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Berlin: Akademie Verlag, 1995, str. 317–348.
- Burg–Burgstadt–Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann (Hg.). Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Berlin: Akademie Verlag, 1995.
- Ciglencečki, Slavko, Kastel Karnij in njegova posadka. *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Modrijan, 1999, str. 356–358.
- Die Frühgeschichte der europäischen Stadt im 11. Jahrhundert*, Jörg Jarnut, Peter Johanek, (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 43. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1998.
- Die Stadt des Mittelalters. Erster Band: Begriff, Entstehung und Ausbreitung*, Carl Haase (Hg.). Wege der Forschung 243. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, ²1975.
- Dilcher, Gerhard, Die Rechtsgeschichte der Stadt. *Deutsche Rechtsgeschichte. Land und Stadt – Bürger und Bauer im Alten Europa*, Karl S. Bader, Gerhard Dilcher (Hg.). Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Berlin–Heidelberg–New York: Springer 1999, str. 251–827.
- Dippold, Günther, Die Städtegründungen der Andechs-Meranier in Franken. *Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Mittelalter. Ausstellung in Bamberg vom 19. 6. bis 30. 9. 1998*. Mainz am Rhein: Zabern, 1998, str. 183–196.
- Dopsch, Heinz, Zur topographischen, rechtlichen und gesellschaftlichen Struktur bayerischer Bischofsstädte. Regensburg, Salzburg, Passau und Freising im Vergleich. *Vom Ursprung der Städte in Mitteleuropa. Jubiläumsschrift zur 1200. Wiederkehr der Erstnennung von Linz*, Christian Rohr (Hg.). Linz: Archiv der Stadt Linz, 1999, str. 61–102.
- Dopsch, Heinz, Meyer, Therese, Von Bayern nach Friaul. Zur Herkunft der Grafen von Görz un ihren Anfängen in Kärnten und Friaul, Krain und Istrien. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 65, 2002, str. 293–370.
- Engel, Evamaria, *Die deutsche Stadt des Mittelalters*. München: C. H. Beck, 1993.
- Engel, Evamaria, Wege zur mittelalterlichen Stadt. *Burg–Burgstadt–Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann (Hg.). Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Berlin: Akademie Verlag, 1995, str. 9–26.
- Ennen, Edith, *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Göttingen: Wandenhoek & Ruprecht, ⁴1987.
- Ennen, Edith, Frühgeschichte der europäischen Stadt – wie ich sie heute sehe. *Edith Ennen. Gesammelte Abhandlungen zum europäischen Städtewesen und zur rheinischen Geschichte*, Georg Droege et al. (Hg.). Bonn: Ludwig Röhrscheid Verlag, 1977, str. 259–284.
- European Towns. Their Archaeology and Early History*, M. W. Barley (ed.). London–New York–San Francisco: Academic Press for Council for British Archaeology, 1977.

- Fischer, Herbert, *Die Siedlungsverlegung im Zeitalter der Städtebildung. Unter besonderer Berücksichtigung des österreichischen Raumes*. Wiener Rechtsgeschichtliche Arbeiten, Band 1. Wien: Verlag Herold, 1952.
- Fresacher, Walter, Klagenfurt – eine Edlinger-Siedlung? *Carinthia I* 150, 1960, str. 118–161.
- Frühgeschichte der europäischen Stadt. Voraussetzungen und Grundlagen*, Hansjürgen Brachmann, Joachim Herrmann (Hg.). Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 44, Berlin: Akademie Verlag, 1991.
- Giesler, Jochen, *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen, Teil 2: Historische Interpretation*. Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Band 1. Rahden/Westfalen: Verlag Marie Leidorf, 1997.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek: Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: SAZU, 1980.
- Hauptmann, Ljudmil, *Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 10 I. razreda, Ljubljana: SAZU, 1954.
- Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996.
- Haverkamp, Alfred, Die »frühbürgerliche« Welt im hohen und späteren Mittelalter. Landesgeschichte und Geschichte der städtischen Gesellschaft. *Historische Zeitschrift* 221, 1975, str. 571–602.
- Heit, Alfred, Vielfalt der Erscheinung – Einheit des Begriffs? Die Stadtdefinition in der deutschsprachigen Stadtgeschichtsforschung seit dem 18. Jahrhundert. *Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff*, Peter Johanek, Franz-Joseph Post (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 61. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2004, str. 1–12.
- Hendel, Zenon, Mozdioch, Sławomir, Die frühstädtischen Siedlungskomplexe und Lokationsstädte in Schlesien im 12.–13. Jh. (Änderungen der Raumstruktur im Lichte der archäologischen Quellen). *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 87–100.
- Herrmann, Erwin, Zu den Stadtrechtsverleihungen der Grafen von Andechs. *Oberbayerisches Archiv* 107, 1982, str. 179–184.
- Höfler, Janez, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Radvljica in Kranj. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 10. *Miscellanea*. Ljubljana: Teloška fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkev, 1988, str. 201–251.
- Höfler, Janez, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1986.
- Hye, Franz-Heinz, *Innsbruck. Geschichte und Stadtbild bis zum Anbruch der Neuen Zeit*, Tiroler Heimatblätter, Sonderband – 800 Jahre Stadt Innsbruck. Innsbruck-Wien: Tyrolia Verlag, 1980.
- Irsigler, Franz, Was machte eine mittelalterliche Siedlung zur Stadt?. *Universitätsreden* 51. Saarbrücken: Universität des Saarlandes, 2003, str. 17–44.
- Isenmann, Eberhard, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtreiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer, 1988.
- Jakobs, Hermann, Stadtgemeinde und Bürgertum um 1100. *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Bernhard Diestelkamp (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 11. Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1982, str. 14–54.

- Kastelic, Jože, Staroslovanski Kranj. *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960, str. 38–50.
- Knific, Timotej, Gradišče nad Bašljem, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Modrijan, 1999, str. 398–401.
- Knific, Timotej, Vojščaki iz mesta Karnija, *Kranjski zbornik 1995*. Kranj: Mestna občina Kranj, 1995, str. 23–40.
- Knittler, Herbert, Städewesen, Handel und Gewerbe. *Österreich im Hochmittelalter (907–1246)*, Anna M. Drabek (Hg.). Österreichische Akademie der Wissenschaften, Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs, Band 17, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991, str. 473–494.
- Komac, Andrej, *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 5. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- Kos, Dušan, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Kos, Milko, Naselitev Gorenjske v ranem srednjem veku. *Arheološki vestnik XXI–XXII*, 1870–1971, str. 7–16.
- Kos, Milko, Postanek in razvoj Kranjske. *Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*, Bogo Grafenauer (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1985, str. 234–257.
- Kos, Milko, Starejša naselitev na Kranjski ravnini. *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960, str. 51–73.
- Kos, Milko, Žontar, Josip, Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah iz 12. stoletja. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20, 1939, str. 236–243.
- Kosi, Miha, Nastanek mesta Gorica – dileme in nove perspektive. *Kronika* 55, 2007 [Iz zgodovine Goriške], str. 171–184.
- Kosi, Miha, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, 1998.
- Kosi, Miha, Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (Civitas Pettouia, Carnium/Creina in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku), I. del. *Zgodovinski časopis* 59, 2005, str. 269–331.
- Kosi, Miha, Začetki mesta Slovenj Gradec. Prispevek k nastanku mest na jugovzhodnem Koroškem v srednjem veku. *Kronika* 56, 2008 [Iz zgodovine Koroške], str. 131–164.
- Kosi, Miha, Začetki Škofje Loke in freisinški škofje kot ustanovitelji mest. Primerjalna študija k nastanku mest na Kranjskem v srednjem veku. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). Loški razgledi, Doneski 11. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 83–110.
- Marckhgott, Gerhart, Zur Bezeichnung der Stadtbewohner in den Quellen des Hochmittelalters. *Vom Ursprung der Städte in Mitteleuropa. Jubiläumsschrift zur 1200. Wiederkehr der Erstnennung von Linz*, Christian Rohr (Hg.). Linz: Archiv der Stadt Linz, 1999, str. 225–231.
- Meckseper, Cord, Zur Typologie und Verbreitung stauferzeitlicher Stadtgrundrisse. *Stadt in der Stauferzeit*, Karl-Heinz Rueß (Hg.). Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst 11. Göppingen: Gesellschaft für staufische Geschichte 1991, str. 51–78.
- Melik, Vasilij, Mesto (civitas) na Slovenskem, *Zgodovinski časopis* 26, 1972, str. 299–316.
- Müller-Mertens, Eckhard, Frühformen der mittelalterlichen Stadt oder Städte eigener Art im Frühmittelalter?. Reflexion auf die fränkisch-deutsche Stadtentwicklung vor der Jahrtausendwende. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 35, 1987, str. 997–1006.
- Nabergoj, Tomaž, *Poskus računalniške analize tradicijskih listin briksenskega škofa Altwina*, neobjavljena diplomska naloga, Filozofska fakulteta (Ljubljana 1992).

- Nicholas, David, *The Growth of the Medieval City. From Late Antiquity to the Early Fourteenth century*. A History of Urban Society in Europe. London and New York: Longman, 1997.
- Nitz, Hans-Jürgen, Ettlingen – Eppingen – Durlach – Sinsheim. Planungs- und Vermessungsprinzipien staufischer Stadtgründungen im Oberrheingebiet unter Heinrich VI. Ihre Rekonstruktion mit metrologischen Methoden. *Staufische Stadtgründungen am Oberrhein*, Eugen Reinhard, Peter Rückert (Hg.). Oberrheinische Studien 15. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1998, str. 73–109.
- Ogris, Alfred, *Die Bürgerschaft in den mittelalterlichen Städten Kärntens bis zum Jahre 1335*. Das Kärntner Landesarchiv, 4. Band. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1974.
- Oppl, Ferdinand, Das Werden der mittelalterlichen Stadt. *Historische Zeitschrift* 280, 2005, str. 561–589.
- Otorepec, Božo, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1988.
- Pfeifer, Gustav, Ministerialität und geistliche Stadt. Entwicklungslinien in Brixen bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts. *Stadt und Hochstift. Brixen, Bruneck und Klausen bis zur Säkularisation 1803*, Helmut Flachenecker et al. (Hg.). Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs 12. Bozen: Verlaganstalt Athesia, 2000, str. 131–148.
- Pitz, Ernst, *Europäisches Städtewesen und Bürgertum von der Spätantike bis zum hohen Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991.
- Pleterski, Andrej, Karnij postane Kranj, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Modrijan 1999, str. 395–397.
- Post Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol. 1: The Heirs of Roman West*, Joachim Henning (ed.). Millenium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 5/1. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2007.
- Procházka, Rudolf, Zur Frage der ältesten Bebauung in den süd-märischen Städten. *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). *Památky archeologické – Supplementum* 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 120–141.
- Reidinger, Erwin, Mittelalterliche Gründungsstädte in Niederösterreich. Grundlagen – Regeln – Beispiele. *Österreichische Ingenieur- und Architekten-Zeitschrift* 143, 1998, Heft 1, str. 1–20.
- Reincke, Heinrich, Über Städtegründung. Betrachtungen und Phantasien. *Die Stadt des Mittelalters. Band I: Begriff, Entstehung und Ausbreitung*, Carl Haase (Hg.). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975, str. 331–363.
- Reynolds, Susan, English Towns in a European Context. *Die Frühgeschichte der europäischen Stadt im 11. Jahrhundert*, Jörg Jarnut, Peter Johanek (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 43, Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1998, str. 207–218.
- Sacherer, Johannes, Zur Stadtwerdung Friesachs. *Carinthia I* 195, 2005, str. 123–150.
- Sagadin, Milan, *Kranj križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja*. Katalogi in monografije 24. Ljubljana: Narodni muzej, 1987.
- Sagadin, Milan, Najstarejša cerkvena stavba v Kranju. *Pod zvonom sv. Kancijana*. Kranj: Župnijski urad, 1991, str. 31–44.
- Sagadin, Milan, Rezultati raziskav kranjskega mestnega obzidja. *Kranjski zbornik* 2005. Kranj: Mestna občina, 2005, str. 7–18.
- Sagadin, Milan, Zgodnjeantični Kranj. *50 let Gorenjskega muzeja. Avguštinov zbornik*. Gorenjski kraji in ljudje 24. Kranj: Gorenjski muzej, 2003, str. 71–81.

- Schich, Winfried, Die Gründung von deutschrechtlichen Markorten und Städten östlich der Elbe im 12. und 13. Jahrhundert. *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 7–16.
- Schlesinger, Walter, *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Band II: Städte und Territorien*. Göttingen: Wandenhoeck & Ruprecht, 1963.
- Schlesinger, Walter, Burg und Stadt. v: Walter Schlesinger, *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters, Band II: Städte und Territorien*. Göttingen: Wandenhoeck & Ruprecht, 1963, str. 92–147.
- Schultz, Knut, Zensualitet und Stadtentwicklung. *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Bernhard Diestelkamp (Hg.). Stadtforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 11. Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1982, str. 73–93.
- Stadt und Ministerialität*, Erik Maschke, Jürgen Sydow (Hg.). Protokoll der IX. Arbeitstagung des Arbeitskreises für südwestdeutsche Stadtgeschichtsforschung. Stuttgart: Kohlhammer, 1973.
- Stare, Vida, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. Katalogi in monografije 18. Ljubljana: Narodni muzej, 1980.
- Steuer, Heiko, Überlegungen zum Stadtbegriff aus der Sicht der Archäologie des Mittelalters. *Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff*, Peter Johanek, Franz–Joseph Post (Hg.). Stadtforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 61, Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2004, str. 31–51.
- Stoob, Heinz, *Forschungen zum Städtewesen in Europa. Band I: Räume, Formen und Schichten der mitteleuropäischen Städte. Eine Aufsatzfolge*. Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 1970.
- Stoob, Heinz, Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Stadtentstehung in Mitteleuropa, besonders zwischen 1450 und 1800. v: Heinz Stoob, *Forschungen zum Städtewesen in Europa. Band I: Räume, Formen und Schichten der mitteleuropäischen Städte. Eine Aufsatzfolge*. Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 1970, str. 15–42.
- Štih, Peter, Diplomaticne in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (DO II 47 in DO II 66), *Zgodovinski časopis* 51, 1997, str. 301–321.
- Štih, Peter, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). Loški razgledi, Doneski 11. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 35–48.
- Štih, Peter, K predzgodovini mesta Maribor. *Studia historica Slovenica* 6, 2006 [Maribor skozi čas III], str. 243–260.
- Štih, Peter, Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 45 II. razreda, Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 1996, str. 13–24.
- Štih, Peter, Kranjska v času Andeških grofov. *Groffe Andeško–Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*, Andreja Eržen, Tony Aigner (ur.). Kamnik: Zveza kulturnih organizacij Kamnik, 2001, str. 11–37.
- Štih, Peter, Lastniki in posestniki Gorice do nastopa goriških grofov v 12. stoletju; v: Peter Štih, *Srednjeveške goriške študije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 27–53.
- Štih, Peter, Prva omemba Bleda v pisnih virih. Listina kralja Henrika II. za brixenskega škofa Albuina z dne 10. aprila 1004 (D. H. II. 67). *Bled tisoč let. Blejski zbornik 2004*, Jože Dežman (ur.). Gorenjski kraji in ljudje 25. Radovljica: Didakta, 2004, str. 7–34.
- Štih, Peter, Oglejski patriarhi kot mejni grofje na Kranjskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta* 70, 1999 [Koropčev zbornik], str. 39–53.

- Štih, Peter, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2001.
- Tavernier, Ludwig, Grundherrschaft, Siedlungsvielfalt, geschlossene Stadt. Anfänge und städtebauliche Entwicklung der alten Bischofsstadt Brixen im Mittelalter. *Stadt und Hochstift. Brixen, Bruneck und Klausen bis zur Säkularisation 1803*, Helmut Flachenecker et al. (Hg.). Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs 12. Bozen: Verlagsanstalt Athesia, 2000, str. 85–113.
- Valič, Andrej, Arheološka raziskovanja na kranjskem območju v preteklih štirih desetletjih; v: Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, ²1982, str. V–XXIV.
- Valič, Andrej, Oris 20-letnih raziskovanj grobišča v Kranju. *Kranjski zbornik 1975*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1975, str. 159–163.
- Valič, Andrej, Osnovna izhodišča arheoloških proučevanj mesta Kranja. *Kranjski zbornik 1985*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1985, str. 88–94.
- Valič, Andrej, Staroslovanski Kranj. *Arheološki vestnik XVIII*, 1967, str. 417–423.
- Valič, Andrej, Vprašanja raziskovanj zgodnjega srednjega veka na Gorenjskem. *Arheološki vestnik* 21–22, 1970–71, str. 111–116.
- Vierterlei Städte. Der Stadtbegriff*, Peter Johanek, Franz-Joseph Post (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 61. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2004.
- Vilfan, Sergij, Zgodovina mest med krajevnim in primerjalnim zgodovinopisjem. *Kronika* 25, 1977, str. 157–159.
- Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter, Teil I*, Herbert Jankuhn et al. (Hg.). Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge Nr. 83. Göttingen: Wandenhoeck & Ruprecht, 1973.
- Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter, Teil II*, Herbert Jankuhn et al. (Hg.). Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge Nr. 84. Göttingen: Wandenhoeck & Ruprecht, 1974.
- Webernig, Evelyne, Wie alt ist Klagenfurt?. *800 Jahre Klagenfurt. Festschrift zum Jubiläum der ersten urkundlichen Nennung*, Wilhelm Deuer (Hg.). Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 77. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1996, str. 11–23.
- Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage*, Sabine Felgenhauer–Schmiedt et al. (Hg.). Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17. Wien: Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 2001.
- Zwitter, Fran, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. *Zgodovinski časopis* VI–VII, 1952–1953, str. 218–245.
- Žemlička, Josef, Entstehung und Entfaltung der Marktorganisation in Böhmen und Mähren. *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 17–27.
- Žontar, Josip, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij. *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960, str. 137–159.
- Žontar, Josip, *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, ²1982.

ZUSAMMENFASSUNG

Vor- oder frühurbane Siedlungen (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* und andere Zentralorte nichtagrarischen Charakters im Frühmittelalter) (II. Teil)

Miha Kosi

Außer Ptuj/Pettau, dessen Entwicklung zur Stadt im ersten Teil der Abhandlung (ZČ 59, 2005) umrissen wurde, stellt Kranj/Krainburg das schönste Beispiel für eine schrittweise Stadtwerdung schon seit dem Frühmittelalter dar. Sein spätantiker Name *Carnium* ist in dem Werk des anonymen Geographen aus Ravenna aus der Zeit um 700 zum ersten Mal überliefert. Hier befand sich in der ausgehenden Antike ein außerordentlich bedeutender, strategischer, archäologisch gut belegter Stützpunkt am Übergang über die Save, der die Zugänge zum oberen Save-Tal versperrte. An der südlichen Seite der Siedlung, an der Spitze eines natürlichen Felsvorsprungs, wurden 700 (von vermutlich mehr als 1000) Gräber der Ostgoten, Langobarden und der romanischen Altansässigen aus dem 6. Jahrhundert entdeckt. Das ist das größte bekannte Gräberfeld in den Ostalpen aus jener Zeit. In der Mitte der Siedlung wurde auch eine große spätantike Kirchenanlage freigelegt. Auch die Slawen, die sich seit Ende des 6. Jahrhunderts in Krain ansiedelten – Paulus Diaconus nennt es um 760 *Carniola Sclavorum patria* – stützten sich auf diesen mit spätantiken Mauern befestigten und strategisch bedeutenden Zentralort. Vielleicht hatte er den Charakter eines Gentilzentrums des Stammes der Karniolen, die das fränkische Heer im Jahr 820 wieder unterwarf und die die *Annales regni Francorum Carniolenses qui circa Savum fluvium habitant* nennen. Im 9. Jahrhundert wurde auf den Grundsteinen der spätantiken Kirche eine neue mit dem typischen Aquilejer Patrozinium des hl. Kanzian erbaut, um welche ein riesiges slawisches Gräberfeld aus der Zeit vom 9. bis zum 11. Jahrhundert mit mehr als 1000 Gräbern entstand, dem größten im Ostalpenraum. Offensichtlich stützte sich auch die fränkische weltliche und kirchliche Gewalt im 9. Jahrhundert auf diese Siedlung, die zum Verwaltungs- und Kirchenzentrum Krains wurde. Die archäologischen Funde weisen auf ein regionales Zentrum der Schmuckherstellung hin, das mit dem weiteren Alpen-Adria-Pannonien-Raum verbunden war.

Nach ungarischen Einfällen ist Krain bereits 973 als eine dem Herzogtum Kärnten unterworfenene Grenzmark des Heiligen Römischen Reichs überliefert. Aus dieser Zeit liegen keine unmittelbaren Notizen über die Siedlung vor, dennoch muss sich der Sitz der namentlich bekannten Krainer Markgrafen sicherlich in Kranj/Krainburg befunden haben. Sehr aufschlussreich sind dagegen die Quellen für die zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts, und zwar die Traditionsnotizen des Brixener Bischofs Altwin, die die Vermutung über die Bedeutung Krans/Krainburgs unterstützen. Im Zeitabschnitt 1050-1090 fanden nicht weniger als 38 Schenkungen an die Brixener Kirche in Kranj/Krainburg statt (*actum Chreine*), vier davon beziehen sich unmittelbar auf den Brixener Besitz *in loco Chreina*. In diesen Quellen werden der Besitz der Kleriker und Ministerialen, die Brixener Festung und die Untertanen in der Siedlung erwähnt. Interessant sind die Zeugen der einschlägigen Traditionen – gewiss handelt es sich in vielen Fällen um Einwohner Krans/Krainburgs – die germanische und slawische Namen trugen: Ezeman, Orendil, Gundram, Mazili, Adalwart, Adalfrid, Mantwin, Altger sowie Prezlau, Iwan, Sebabor, Radoch, Zuozlau, Nebcor, Wenzegoi, Nenadej, Semiko, Wekewoi. Die soziale und Besitzstruktur der Siedlung war offensichtlich sehr bunt. Hier lebten Untertanen (*mancipium*), Freie (*liber, ingenuus*) und Adelige (*nobilis*) mit slawischen und germanischen Namen sowie Kleriker und Brixener Ministerialen. Auf die Bedeutung von Kranj/Krainburg kann man aufgrund der Tatsache schließen, dass es nach der Häufigkeitszahl der Rechtsgeschäfte von 54 Orten der Brixener Traditionen an dritter Stelle stand, unmittelbar hinter Brixen selbst und Aufhofen in Tirol sowie vor Rasen und Stein in Kärnten. Diese fünf Orte liegen weit vorn und hatten zweifellos den Charakter der Zentralorte, der Macht- und Verwaltungsmittelpunkte des Brixener Bischofs. Wahrscheinlich befand sich in Kranj/Krainburg im 11. Jahrhundert auch der Sitz des Krainer Markgrafen, dessen Besitz in der Umgebung der Siedlung gerade in Altwins Traditionen überliefert ist.

Für das 12. Jahrhundert liegen uns leider keine derartigen Notizen zur Verfügung, dennoch zeigen spätere Angaben, dass sich hier noch weiterhin der Sitz des Markgrafen befand (seit Ende des 11. Jahrhunderts war das der Patriarch von Aquileia). Dieser Mangel an Quellen ist besonders ungünstig, weil die Siedlung wahrscheinlich gerade im Zuge des 12. Jahrhunderts eine Umwandlung von der vorurbanen Phase zu einer echten mittelalterlichen Stadt erfuhr. Im Jahr 1221 werden nämlich in einer Urkunde bereits Bürger aus Kranj/Krainburg (*burgenses de Creinburg*) erwähnt, in einem darauffolgenden Dokument aus dem Jahr 1256 verlied der Kärntner Herzog Ulrich III. schon den Grundbesitz in *civitate Chreinburch*. Das war die erste Erwähnung Kranjs/Krainburgs als Stadt. Die intensive urbane Entwicklung der Siedlung kann höchstwahrscheinlich in erster Linie den Andechs-Meraniern zugeschrieben werden, die in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts und bis 1228 Stadtherren Kranjs/Krainburgs waren und in dieser Zeit ihre Landesherrschaft in Krain herausbildeten, nachdem sie bereits Erfahrungen mit der Entwicklung der Städte auf ihren zahlreichen anderen Besitzungen gesammelt hatten.

So wie im Falle von Pettau handelt es sich auch bei Kranj/Krainburg um ein altes Siedlungszentrum und einen wichtigen Zentralort mit einer jahrhundertlangen kontinuierlichen Entwicklung. Es erhebt sich nur die Frage, wie es zu einer urbanen Transformation bei solchen uralten Siedlungen mit einer langen vorurbanen Entwicklung kam, wo auf einem sozusagen identischen Areal der ursprünglichen Siedlung eine neue bürgerliche Parzellierung mit einem Marktplatz durchgeführt wurde. Leider verfügt man über diesen Prozess, wenigstens für das slowenische Territorium, über keine einschlägigen Angaben. Diese werden erst durch künftige archäologische Forschungen gewonnen werden können.

Die vorerst ziemlich fragmentären Angaben, die uns die Archäologie über die Anfänge urbaner Siedlungen in Slowenien liefert, ermöglichen leider noch nicht, umfassendere Schlussfolgerungen zu ziehen und lassen die oben dargestellte Frühentwicklung der Städte auf der Ebene einer wahrscheinlichen Hypothese. Das vordergründige Ziel dieser Studie bestand jedoch darin, die Entstehung der slowenischen Städte als einen vielschichtigeren, komplizierteren und langwierigeren Prozess darzustellen, als die ältere Geschichtswissenschaft ihn verstanden und interpretiert hatte. In dieser Hinsicht muss die slowenische Geschichtschreibung einen mehrere Jahrzehnte langen Rückstand hinter anderen europäischen Staaten im Bereich der vergleichenden Städtegeschichte aufholen. Dabei ist es von grundlegender Bedeutung, dass die im Fachbereich Geschichte die traditionelle und veraltete, mit Rechtskriterien belastete Auffassung über die Anfänge der mittelalterlichen Städte verändert und durch eine neue lebensnahe und der Realität jener Zeit angepasste Perspektive ersetzt wird. Zu diesem Zweck wäre es zur Darstellung von frühen Entwicklungsphasen der Städte sinnvoll, auch eine neue terminologische Bezeichnung, etwa »zgodnjeurbana naselbina« oder »zgodnja mestna naselbina« einzuführen als Äquivalent für die in der deutschen Historiographie verwendeten Ausdrücke *präurbane Siedlung*, *frühstädtische Siedlung*.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred šestimi desetletji?

V oceni Prijateljve Zgodovine v navedeni številki muzejskega »Glasnika« in v oceni Goršetove knjige o Valentinu Zarniku v istem časopisu se je dr. Zwitter pridružil Prijateljevi trditvi, da je bil ljubljanski zdravnik dr. Fritz Koesbacher pisec zabavljive pesnitve »Eine Tierfabel aus Krain«, ki je izšla pod psevdonimom na Dunaju 1861. leta ter smešila slovenske prvake: Bleiweisa, Tomana, Costo, Ambroža, Macuna in Ahačiča. Jaz zagovarjam trditev, da je bil pisec te zabavljice Dežman. Vzporedimo dokaze ene in druge strani! (Dragan Lončar, *K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848–1895*, ZČ, 4, 1950, str. 192)

... pred petimi desetletji?

Sorazmerno najbolj ugoden je glede virov položaj pri slovenski zgodovini, čeprav so tudi tu precej obsežne praznine. Uveljavljanje frankovske vrhovne oblasti sredi oziroma konec 8. stoletja ter uvedba frankovske grofijske organizacije v tretjem desetletju 9. stoletja sta zvezani z nastankom in ohranitvijo več sto listin iz končnega obdobja oblikovanja fevdalne družbe; objekti teh listin se postopno širijo od zahodnih in severnih slovenskih pokrajin proti vzhodu in jugu, dokler niso zajele od konca 10. stoletja naprej vseh slovenskih predelov.

(Bogo Grafenauer, *Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen preostanek*, ZČ, 14, 1960, str. 49)

... pred štirimi desetletji?

Na vprašanje, kako se je razvijala med Slovenci (brez Beneške Slovenije in Prekmurja), nacionalno-politična zavest v času od obnove parlamentarnega življenja 1861 pa do konca habsburške monarhije 1918, dajemo v naslednjem kratko sliko na podlagi rezultatov popisov prebivalstva ter rezultatov volitev v deželne zbornice in v dunajski parlament. Po jeziku je bilo prebivalstvo popisano ob štetjih 1880, 1890, 1900 in 1910. Za kriterij je bil izbran »občevalni jezik« (Umgangssprache), jezik, »ki se ga,« kakor je bilo rečeno v uradnih navodilih, popisovanec »poslužuje v navadnem občevanju« (im gewöhnlichen Umgange).

(Vasilij melik, *O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861–1918*, ZČ, 24, 1970, št. 1-2, str. 39)

... pred tremi desetletji?

Podatki o maternem jeziku v popisu iz leta 1970 izhajajo iz odgovorov na vprašanje: »Kateri jezik so govorili poleg angleščine na domu anketirane osebe, ko je bila otrok«? Kot beremo v uvodu ustreznega zvezka podatkov popisa, podatki o maternem jeziku ne utegnejo biti odločilni glede obstoječega jezikovnega znanja anketirane osebe, še zlasti ker je bil namen zbiranja jezikovnih podatkov ugotavljanje posameznih etničnih skupin. Torej odsevajmo podatki iz leta 1970 v prenekaterih primerih prej anketirančevo zavest pripadnosti določeni etnični skupini kakor pa poznavanje njenega jezika.

(Toussaint Hočevar, *Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost slovenske jezikovne skupine v ZDA*, ZČ, 34, 1980, št. 1-2, str. 215)

... pred dvemi desetletji?

Če upoštevamo misije in stališča, ki so jih izrazili vodilni ljudje iz NOB po drugem zasedanju AVNOJ, t.j. o popolni suverenosti slovenskega in seveda tudi drugih jugoslovanskih narodov oziroma federalnih enot Jugoslavije, da si svobodno sami uredijo življenje znotraj svojih držav, kakor jim v narodnem, političnem, gospodarskem in kulturnem pogledu najbolj ustreza, da prostovoljno in sporazumno določijo tiste zadeve, ki jih naj predvsem za zagotovitev njihove suverenosti opravlja zveza, da v nobenem primeru ne sme biti niti prevlade ali t.i. majorizacije enega naroda nad drugimi niti drugih narodov nad enim, da se v primeru kršenja tega načela lahko narod ali federalna enota odcepi od zveze, se sprašujem, ali smo sploh imeli državo, ki bi popolnoma slonela na vseh teh načelih.

(Tone Ferenc, *Vprašanja samo odločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ*, ZČ, 44, 1990, št. 1, str. 100)

... pred desetletjem?

Za versko življenje in slovenščino vneti Jožef Kukačka je spričo svojega delovanja kmalu postal trn v peti tedanjega ukovskega župana Franza Ehrlicha in njegovih somišljenikov v občinskem odboru. Spor med župnikom in županom se je zaostрил zaradi Kukačkovega vztrajanja pri slovenskem uradovanju (pošiljanja slovenskih dopisov občinskemu odboru, ki je razglasil za uradni jezik nemščino), zlasti pa zaradi »slovenskih vpisov« v matične knjige, s katerimi naj bi po mnenju župana »slovenizirala« nemška imena.

(Janez Cvirn, *Nacionalne in politične razmere v Kanalski dolini pred in med prvo svetovno vojno. Primer Ukeve*, ZČ, 54, 2000, št. 2, str. 184)